

B

11.—'Ο κομμουνισμός όμως—παρ' ὅλα ὅσα εἶπαμε—δὲν εἶναι διόλου κ' ἕνα φαινόμενο, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ εἶχε λείψει. Μόνο τότε θὰ τὸν ξεπεράσουμε, ἂν μπορέσουμε καὶ νὰ τὸν κατανοήσουμε. Καὶ χωρὶς τὸν Μάρξ ὁ Μαρξισμός θὰ ἔβρισκε τρόπο νὰ γεννηθεῖ. Ἡ θεωρία θὰ ἦταν ἴσως λιγάκι ἀλιώτικη, ἢ πραγματικότητα θὰταν ὅμως περίπου ἡ ἴδια. Τί μὲ χωρίζει τάχα ὡς ἄνθρωπο πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ ἐλεύθερο ἀπὸ τὸν κομμουνισμό; Ὡς ἄνθρωπος ἐσωτερικὰ ἐλεύθερος—(καλὰ θὰ κάνουν νὰ διαβάσουν λίγο. Κάντ ὅσοι δὲν τὸ καταλαβαίνουν μόνοι τους)—δὲν εἶμαι ἀσύδοτος (ἢ ἀσυδοσία εἶναι ἀκριβῶς δουλεία σὲ ἰδιοτροπίες, σὲ πάθη καὶ σὲ συμφέροντα), παρὰ εἶμαι συνειδητὰ ὑποταγμένος στὸν ἠθικὸ νόμο καὶ στὸ νόμο τοῦ πνεύματος, δηλαδή αὐτοπειθαρχημένος. Ὁ κομμουνισμός μου ζητάει νὰ μὴν εἶμαι αὐτοπειθαρχημένος, ἰδηλαδή νὰ μὴν ὑπακούω στὸν συνειδητὰ δουλεμένο νόμο τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ πνεύματός μου, ἀλλὰ νὰ ὑπακούω σὰν ἀνεπεξέργαστο ὑλικὸ (σὰν ἀντικείμενο σκαλισμένο μονάχα τεχνικὰ κι' ἀπ' ἔξω) σ' ἕναν ξένο νόμο. Ξένος νόμος θὰ πεῖ πάντοτε βία. Ὁ κομμουνισμός, ὡς ἱστορικὸς ὕλισμός, δηλαδή ὡς θεωρία, καὶ ὡς σοβιετικὸ σύστημα, δηλαδή ὡς πράξη, μὲ ἀπορροφάει ἢ ἔστω ζητάει νὰ ἀπορροφήσει ὀλοκληρωτικὰ τὸν ἑαυτό μου καὶ μάλιστα προτοῦ τὸν γνωρίσω. Δηλαδή ζητάει καὶ μὲ τὴν παιδεία ἀκόμα (κ' ἢ παιδεία γίνεται ἔτσι κι' αὐτὴ βία) ν' ἀπορροφήσει προκαταβολικὰ τὴ δυνατότητα τοῦ ἑαυτοῦ μου, τὴ δυνατότητα νὰ γίνω προσωπικότητα ὑπεύθυνη καὶ οὐσιαστικὰ ἐλεύθερη. Τὸ κάνει τάχα ἀπὸ κακία πρὸς τὸν ἄνθρωπο; Φυσικὰ ὄχι. Τὸ κάνει ἀπὸ ἕνα λάθος τραγικόν. Νομίζει, ὅτι γιὰ νὰ μὲ σώσει πρέπει πρῶτ' ἀπ' ὅλα νὰ μὲ μεταβάλλει ἀπὸ ὑποκείμενο σὲ ἀντικείμενο, νὰ μὲ ἀντιμετωπίσει μηχανικὰ, ἐξωπροσωπικὰ, μαζικὰ, ἀπάνθρωπα.

Ὁ κομμουνισμός δὲ θέλει νὰ μὲ κάνει νὰ σωθῶ μόνος μου, ἀλλὰ ζητάει νὰ μὲ σώσει ἀπ' ἔξω. Ἀπ' ἔξω ὅμως σώζεται ὁ ἄνθρωπος μονάχα ὡς ἀντικείμενο καὶ ἀντικείμενο μπορεῖ νὰ ναι σὲ μένα ὅλα τ' ἄλλα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἑαυτό μου. Ἀντικείμενο μπορεῖ νὰ ναι τὸ στομάχι μου, ὄχι ὅμως καὶ ἡ ψυχὴ μου. Ἀντικείμενο μπορεῖ νὰ ναι τὰ χέρια μου, ὄχι ὅμως καὶ ἡ συνείδησή μου.

Κάνει τάχα ἄσχημα ὁ κομμουνισμός, ποὺ θέλει νὰ μὲ σώσει ὡς «ἀντικείμενο»; Ἀσφαλῶς ὄχι. Ἄσχημα, ὅμως, κάνει ποὺ θέ-

λει νὰ τὰ ἰδεῖ ὅλα ἐπάνω μου καὶ μέσα μου σὰν ἀντικείμενα, σὰν τυπικὰ στατιστικὰ στοιχεῖα. Τὰ περισσότερα κακὰ προέρχονται ἀπὸ τὴν προέκταση ἑνὸς ἀγαθοῦ πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια ποὺ τὸ κάνουν νὰ γίνει ἀγαθό. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἕνα μεγάλο ἀγαθό. Ἡ ἐλευθερία ὅμως σὰν αὐτοσκοπὸς στὰ χέρια τῆς μάζας (καὶ ὄχι μονάχα σὰν μέσο τελολογικὰ ρυθμισμένο γιὰ τὴν ἐπιλεγὴ καὶ ἀνάδειξη τῶν ἀξιών) ὁδηγεῖ στὸ κακὸ τῆς ὀχλοκρατίας, τῆς ἀναρχίας. Ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη εἶν' ἕνα μεγάλο ἀγαθό. Ἡ κοινωνικὴ ὅμως δικαιοσύνη σὰν ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἰσοπεδώσει καὶ συνειδήσεις, ψυχές, πνεύματα, τὶς ἠθικὲς καὶ πνευματικὲς πρωτοβουλίες, ὁδηγεῖ στὸ κακὸ τῆς πνευματικῆς νύχτας καὶ μαυρίλας, δηλαδὴ στὴν ἄρση τοῦ ἴδιου τοῦ νοήματος τῆς ἱστορίας. Ὅποιος εἶναι μέσα τοῦ ἀληθινὸς ἄνθρωπος βρίσκεται στὴν ἐποχὴ μας στὴν ἐξῆς θέση: Οὐτε στὸν κομμουνισμό μπόρεῖ νὰ πάει, οὔτε ὅμως καὶ στὸ ἀστικὸ σύστημα νὰ σταθεῖ. Ὁ κομμουνισμὸς τοῦ λέει: ἔλα κοντά μου, ἀφοῦ θέλεις τὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη, ἀλλὰ θὰ παραιτηθεῖς ἀπὸ τὴν αὐτόνομη προσωπικότητά σου. Τὸ ἀστικὸ κοινωνικὸ καθεστῶς τοῦ λέει: μείνε μαζί μου. ἀφοῦ ἐγὼ σοῦ ἐξασφαλίζω τὴν ἐλεύθερη ἐκδήλωση τῆς προσωπικότητάς σου, ἀλλὰ θὰ ἐξακολουθήσεις ν' ἀδιαφορεῖς γιὰ τὸ διπλανό σου (δηλαδὴ γιὰ τὴ δυνατότητα, ποὺ ἔδωσε καὶ σ' ἐκεῖνον ἢ φύση ν' ἀναπτυχθεῖ ὡς προσωπικότητα, καθὼς καὶ γιὰ τὸ δικαίωμα, ποὺ ἔχει ὁ κάθε ἄνθρωπος νὰ ζεῖ χωρὶς νὰ ὑποφέρει ἄδικα). Καὶ δὲ μιλάει φυσικὰ μὲ τὴν τίμια αὐτὴ γλῶσσα οὔτε ὁ κομμουνισμὸς, οὔτε τὸ ἀστικὸ ἢ σωστότερα τὸ κεφαλαιοκρατικὸ καθεστῶς. Ἡ γλῶσσα εἶναι κάπως διαφορετικὴ. Ὁ κομμουνισμὸς λέει: "Ἐλα κοντά μου, γιατί ἐγὼ εἶμ' ἐκεῖνος, ποὺ σπάζω τὶς ἀλυσίδες τῆς οικονομικῆς δουλείας. Καὶ τὸ ἀστικὸ (δηλαδὴ κεφαλαιοκρατικὸ) καθεστῶς λέει: Μείνε μαζί μου, γιατί ἐγὼ εἶμαι τὸ καθεστῶς, ποὺ σώζει καὶ σέβεται ὅλα τὰ πατροπαράδοτα πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ ἀγαθὰ. Ποιὰ ὅμως εἶναι ἡ ἀλήθεια;

Ὁ κομμουνισμὸς σπάζει βέβαια ἢ ἔστω ζηπάει μὲ τὸν καιρὸ νὰ σπάσει τὶς ἀλυσίδες τῆς οικονομικῆς δουλείας, δηλαδὴ καταστρέφει ὅ,τι πρέπει νὰ καταστραφεῖ, ἀλλὰ κοντὰ στὰ ξερά καίει καὶ τὰ χλωρά, καταλήγει σὲ μιὰν ὀλοκληρωτικὴ ἄρνηση. Κοντὰ στοὺς κακοὺς παπάδες ἀρνιέται καὶ τὸ Χριστὸ (κι' ὁ κομμουνιστὴς ποιητὴς ποὺ τὸ εἶπε, ἀναγκάστηκε στὴν ἐπαναστατικὴ περίοδο τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας ν' αὐτοκτονήσει). Κοντὰ στὸν οικονομικὰ ἐγωϊστικὸ πυρήνα τῆς οἰκογένειας ἀρνιέται καὶ τὴν ἠθικὴ ἐνότητα τῆς οἰκογένειας. Κοντὰ στὸν ἐγωϊστικὸ ἐθνικισμὸ ἀρνιέται καὶ τὴν ἱστορικὴ παράδοση τοῦ ἔθνους ὡς ἀξιοσυνιτήριο ἀγαθό. Κοντὰ στὴν κακὴ ἐλευθερίᾳ καὶ μάλιστα ἀσυνείδητῳ τοῦ ἐγωϊστικοῦ οικονομικοῦ ἀτόμου ἀρ-

νιέται και την ανιδιοτελέστατη ελευθερία του πνευματικού ἀνθρώπου.

Κι' ἄς ἔρθουμε και στο αστικό καθεστώς. Σώζει ἔστω και σέβεται τὸ αστικό καθεστώς (δηλαδή ὅσο εἶναι φιλελεύθερο) τις πατροπαράδοτες πνευματικές και ἠθικές ἀξίες, σ' ἀφίνει δηλαδή νὰ χαίρεσαι και νὰ καλλιεργεῖς ὅ,τι θεωρεῖς ἀξιο, ἀλλὰ—ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲ βάζει διόλου σὲ πρώτη γραμμὴ τὴ διατήρηση τῶν πνευματικῶν και ἠθικῶν ἀξιῶν—ζητάει νὰ διατηρήσει και ὅσα δὲν ἔχουν καμιά νὰ ἀξία ἢ σωστότερα ὅσα εἶναι κακά και ἄδικα. Σοῦ μιλάει γιὰ Χριστιανισμό, ἐνῶ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν οὐσία του κ' ἐνδιαφέρεται πρὸ πάντων γιὰ τοὺς πιὸ ἀχρηστούς ἢ και πιεστικούς τύπους του. Σοῦ μιλάει γιὰ τὴν ἱερότητα τῆς οἰκογένειας, ἐνῶ ἐνδιαφέρεται πρὸ πάντων γιὰ τὸ κληρονομικὸ δίκαιο. Σοῦ μιλάει γιὰ πατρίδα, ἐνῶ ἐνδιαφέρεται πρὸ πάντων γιὰ τὰ οἰκονομικά προνόμια τῆς ἐθνικῆς (ἢ—αὐτὸ εἶναι τὸ παράδοξο—και τῆς διεθνούς) πλουτοκρατίας. Σοῦ μιλάει γιὰ τὴν ἀτομικὴ πρωτοβουλία, ἐνῶ ἔχει λίγο ἢ πολὺ μονοπωλήσει τὴν πρωτοβουλία στὰ χέρια τῶν οἰκονομικῶν ἰσχυρῶν και τῶν κατὰ κανόνα ἀνάξιων ἀπογόνων τους. Σοῦ μιλάει γιὰ πνευματικὴ ελευθερία, ἐνῶ τις κύριες δυνατότητες γιὰ μιὰν ἀνετη πνευματικὴ ἀνάπτυξη τις δίνει σὲ ἀνόητα πλουσιόπαιδα. Τί νὰ διαλέξει λοιπὸν ὁ ἀληθινὸς ἄνθρωπος; Νὰ διαλέξει τὸν κομμουνισμό ἢ τὴν κεφαλαιοκρατία; Ὁ ἀληθινὸς ἄνθρωπος δὲν ἔχει ἀνάγκη ἢ μᾶλλον δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διαλέξει τίποτε ἀπ' ὅσα τοῦ προσφέρονται ἔτοιμα στὸ πιάτο. Ὁ ἀληθινὸς ἄνθρωπος, πρέπει νὰ μοχθήσει γιὰ νὰ βρεῖ τὴ λύση, ποὺ ταιριάζει στὴν ἀλήθεια.

12.— Τὸ αστικό καθεστώς ἐξασφαλίζει τις πραγματικότητες ζωῆς ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ πνίγει τις δυνατότητες ζωῆς τῶν πιὸ πολλῶν.

Τὸ κομμουνιστικὸ καθεστώς ἐξασφαλίζει τις δυνατότητες ζωῆς ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ πνίγει τις πραγματικότητες ζωῆς τῶν πιὸ πολλῶν (δηλαδή ὅλων ἐκτὸς τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν).

Ἄν σοῦ δοθεῖ στὸ αστικό καθεστώς ἡ δυνατότητα νὰ μορφωθείς, νὰ βρεῖς τὸν ἑαυτὸ σου και νὰ γίνεις ὅ,τι τάχθηκες ἀπὸ τὴ φύση σου νὰ γίνεις (κ' ἡ δυνατότητα αὐτὴ, χωρὶς ν' ἀποκλείεται, ἐξαρτᾶται στὸ αστικό καθεστώς ὄχι τόσο ἀπὸ σένα, ὅσο ἀπὸ τὴν τύχη), ἡ πραγματικότητα τοῦ ἠθικῶν και πνευματικῶν ἐλεύθερου και αὐτόνομου ἑαυτοῦ σου ἐξασφαλίζεται στὴν ἐκδήλωσή της.

Στὸ κομμουνιστικὸ καθεστώς (ἂν λειτουργήσει χωρὶς εὐνοίες και γραφειοκρατικές κληρονομικότητες) θὰ σοῦ ἐξασφαλισθεῖ ἀντικειμενικὰ και οἰκονομικὰ ἢ ἴδια μὲ ὅλους πιθανότητα νὰ μορφωθείς και νὰ σταδιοδρομήσεις, μὰ ἡ πραγματικότητα πιά τοῦ ἠθικοῦ και πνευματικοῦ ἑαυτοῦ σου δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐκδηλωθεῖ

αυτόνομα (καί ζήτημα είναι βέβαια, ἂν μπορέσει καί ν' ἀναπτυχθεῖ
αυτόνομα, δηλαδή νά καλλιεργηθεῖ κι' ὡς δυνατότητα αυτόνομα,
ἀφοῦ ἡ μαρξιστική παιδεία εἶναι βία, δηλαδή ἀναγκαστικός προσα-
νατολισμός σέ κάτι ξένο καί ὄχι ἐλεύθερος προσανατολισμός στόν
ἴδιο τόν ἑαυτό σου).

Τί πρέπει λοιπόν νά διαλέξω; Δέν ἔχω τὸ δικαίωμα νά διαλέξω
καμιάν ἀπό τίς δυὸ μονομέρειες. Οἱ ἰδεολογίες τῶν πολλῶν εἶναι
κομένες σάν κοστούμια πάνω στό μονοκόματο μυαλό τῶν πολ-
λῶν. Καί πάνω στό μονοκόματο βέβαια συμφέρον τους. Ἐγὼ δέ
μπορῶ νά υἱοθετήσω οὔτε τὰ μονοκόματα μυαλά, οὔτε τὰ μονο-
κόματα συμφέροντα. Γιά μένα ἡ ἀλήθεια βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὰ
μονοκόματα μυαλά καί πέρα ἀπ' ὅλα τὰ συμφέροντα. Δέ θά δια-
λέξω λοιπόν οὔτε τὸν κομμουνισμό, οὔτε τὸ ἀστικό καθεστῶς. Γιατί
πρέπει τάχα οἱ ἄνθρωποι νά καταλήγουν σ' ἓνα ἀπὸ τὰ δυὸ καί νά
μὴν ἔχουν τὴ δυνατότητα νά τὰ συνδυάσουν;

13.— Ὅταν λέω, ὅτι θά συνδυάσω καί τὰ δυὸ, δέν ἐννοῶ διόλου,
ὅτι θά μπαλώσω τίς τρύπες τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος μέ κόκκινη
κλωστή καί τίς τρύπες τοῦ κομμουνιστικοῦ συστήματος μέ τ' ἀπροσ-
διόριστα ἀστικά χρώματα. Ἡ ἱστορία δέν εἶναι ὑπό-
θεση συρραφῆς. Ἡ ἱστορία ζητάει ὀργανικές ἰσορροπίες καί
ὄχι συρραφές καί συμβιβασμούς μηχανικούς. Ἡ ἱστορία ζητάει τὸ
Μέτρο ὄχι σάν ἓνα μηχανικὸ ἄθροισμα, σάν ἓνα μηχανικὸ συνδυα-
σμὸ τῶν ἄκρων, ἀλλὰ σάν τὴν ἄρση ἀκριβῶς τῶν ἄκρων. Τὸ ἀστι-
κὸ καθεστῶς εἶναι ἀκράϊο στήν συντήρησή του, ἐνῶ ὁ κομμουνι-
σμός εἶναι ἀκράϊος στήν ἐπαναστατικότητά του. Ὁ ἀστός εἶναι
ἀκράϊος καί ἀκριτος στή «θέση» του, ὁ κομμουνιστὴς εἶναι ἀκράϊ-
ος καί ἀκριτος στήν «ἄρνησή» του. Καί ὁ ἓνας καί ὁ ἄλλος θ' ἄρρι-
χταν τὴ γῆ ἔξω ἀπὸ τὴν τροχιά της, ἂν ἦταν στό χέρι τους νά τὸ
κάνουν. Ἡ ἱστορικὴ μου συνείδηση μοῦ λέει, ὅτι πρέπει νά καταρ-
γῆσω στό πλαίσιο τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος τοὺς ἀντικειμενικοὺς
ἐκείνους φραγμούς, πού δέν ἐπιτρέπουν σέ ὅλους νά χουν τίς ἴδιες
ἀντικειμενικές δυνατότητες νά ξεφύγουν ἀπὸ τὴ μάζα καί νά γί-
νουν προσωπικότητες. Ἡ ἴδια ἱστορικὴ συνείδηση μοῦ λέει, ὅτι
πρέπει ν' ἄρνηθῶ στό κομμουνιστικὸ καθεστῶς τὸ δικαίωμα
νά ἐξαγοράζει τὴν ἄρση τῶν ἀντικειμενικῶν φραγμῶν, πού ὑπάρ-
γουν στό ἀστικό καθεστῶς, μέ τὸ φράξιμο καί τὴν ὑποδούλωση τῆς
ὑποκειμενικῆς ὄντοτητας ὄλων. Ἀπὸ τὸ ἀστικό καθεστῶς μέ χωρί-
ζει: τὸ ὅτι ἀρνιέται νά θεσπίσει τὴν ἰσότητα καί ὁμοιομορφία τῶν
ἀντικειμενικῶν ὄρων καί δυνατοτήτων στή ζωὴ ὄλων τῶν ἀνθρώ-
πων. Ἀπὸ τὸν κομμουνισμό μέ χωρίζει τὸ ὅτι τὴν ἰσότητα τῶν ἀν-
τικειμενικῶν ὄρων καί δυνατοτήτων τὴν ἐξαγοράζει μέ τὴ θυσία
ἀκριβῶς ἐκείνου, πού κάνει τὴν ἱστορία νά ναι ἱστορία, δηλαδή μέ
τὴ θυσία τῆς ὑποκειμενικῆς αὐθυπαρξίας τῶν φορέων τῆς ἱστορίας.
Δῶρον ἄδωρον εἶναι ἡ ἰσότητα εὐκαιρίας, δταν μοῦ ἀποκλείεις

ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὴν εὐκαιρία ν' ἀναπτυχθῶ καὶ νὰ ἐκδηλω-
ῶς ὁ ἑαυτός μου. Ἡ λύση ὑπάρχει σ' ἓνα καθεστῶς, ποὺ καὶ τοὶ
ἀντικειμενικοὺς φραγμοὺς θὰ καταργήσῃ, μὰ καὶ τὴν ὑποκειμεν-
κότητα, δηλαδή τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου θὰ σεβασθεῖ.

14.— Ὁ κομμουνιστὴς θὰ μοῦ πεῖ: Δὲ μπορῶ νὰ πραγματοποιήσω τὸ ἰδεῶδες μου ποὺ εἶναι καὶ ἰδεῶ-
δες δικό σου, δηλαδή τὴν κατάργηση ὅλων τῶν ἀντικειμε-
νικῶν φραγμῶν στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴ θέσπιση τῆ
ισότητος τῶν ἀντικειμενικῶν εὐκαιριῶν, ὧν δὲ βουλώσω τὰ στό-
ματα ὅλων καὶ δὲ δέσω τὰ χέρια καὶ τὶς συνειδήσεις τους, ἂν δὲν
ἐπιβάλλω ἓνα καθεστῶς βίας ὀλοκληρωτικῆς. Στὴν παρατήρηση
αὕτη ἔχω νὰ δώσω δυὸ ἀπαντήσεις: Ὁ κομμουνισμὸς δὲν ἐπιβάλλει
τὴ βία σὰν μίαν ἀνάγκη μονάχα, ἀλλὰ τὴ θεωρεῖ καὶ ἀρετὴ.
Βία δὲν εἶναι μόνο ἡ ἐξωτερικὴ πίεση, ἀλλὰ βία εἶναι καὶ τὸ δόγ-
μα. Δόγμα (ἀσχετὰ ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸ, πολιτικὸ, ἐπιστημονικὸ
ἢ ὁποιοδήποτε περιεχόμενό του) εἶναι κάθε ρῆση, ποὺ ἀποκλείει
τὴν κριτικὴ. Ὁ «ἱστορικὸς ὕλισμὸς» προσφέρεται στὸν Μαρξιστὴ,
στὸ μαθητὴ τοῦ κομμουνιστικοῦ σχολείου, στὸν ἄνθρωπο ποὺ θέ-
λουμε δῆθεν νὰ τὸν προετοιμάσουμε γιὰ τὴν «αὐριανή» ἐλευθε-
ρία, ὡς δόγμα. Ἡ ἐσωτερικὴ ἀμφιβολία, ἡ ὑποκειμενικὴ δοκιμα-
σία γιὰ τὴν εὕρεση τῆς ἀλήθειας, ὁ ἠθικὸς μόχθος τῆς προσωπικό-
τητας, ἡ ἐσωτερικὴ ψυχικὴ ὁδοιπορία μας πρὸς τὸ Θεό, ἡ ὑπεύθυνη
ἐκλογή τοῦ δρόμου μας, τὸ σταυροδρόμι καὶ τὸ αὐτοελεγκτικὸ
σταμάτημα τοῦ νοῦ μας μπροστὰ του, ἡ οὐσιαστικὰ «δικὴ μας» ἐ-
νατένιση τοῦ κόσμου, τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τοῦ χρέους μας—ὅλα
αὐτὰ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη μιᾶς ἀλη-
θινὰ ἐλεύθερης πνευματικῆς προσωπικότητας—ἀποκλείονται ἀπὸ
τὸν κομμουνισμὸ καὶ δυσφημίζονται ὡς κακά, ὡς ἀμαρτήματα, ὡς
ἀνοησίες, ὡς «μπουρζουάδικα». Ἦταν, βλέπετε, ὁ Μιχαήλ-Ἄγγελος
καὶ ὁ Ντοστογιέφσκι «μπουρζουάδες» καὶ δὲν εἶναι μπουρζου-
ᾶς ὁ κόκκινος τυποποιημένος ἀνθρωπάκος ποὺ δὲ βλέπει πιὸ πέ-
ρα ἀπὸ τὴ μύτη του, δηλαδή ἀπὸ τὸ ἀλφάθητο τοῦ ἱστορικοῦ ὕλι-
σμοῦ! Τὴ βία του λοιπὸν τὴν ἔχει πάρει ὁ κομμουνισμὸς καὶ γιὰ
ἀπόλυτη ἀρετὴ καὶ ὄχι μονάχα γιὰ ἓνα μέσο προσωρινὰ ἀναγκαῖο
γιὰ τὴν εὐκολώτερη ἐπιβολὴ ἑνὸς κοινωνικοῦ συστήματος. Ἄς τὴν
ἐξετάσουμε ὅμως τὴν ὀλοκληρωτικὴ βία καὶ σὰν ἓνα τέτοιο «μέ-
σον», ξεχνώντας, ὅτι ὁ κομμουνισμὸς τὴν παίρνει καὶ σὰν ἀπόλυτη
ἀρετὴ. Δὲ θὰ ἐπικαλεσθῶ μάλιστα πιά τὰ ὅσα εἶπα παραπάνω σχε-
τικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῶν «μέσων» καὶ τῶν «σκοπῶν», τοῦ «σήμε-
ρα» καὶ τοῦ «αὐριο» στὴν ἱστορία. Ἄς ἐξετάσουμε τὸ ζήτημα κι'
ἀπὸ μίαν ἄλλη πλευρά: Εἶναι τάχα πραγματικὰ ἀλήθεια, ὅτι
χρειάζεται ἡ ἀπότομη ἀνατροπὴ ὀλοκληροῦ τοῦ κοι-
νωνικοῦ συστήματος καὶ ἐπομένως μιὰ παρατεταμένη περίοδος ὀ-
λοκληρωτικῆς βίας (βίας, ποὺ θὰ ξεσπάσει σὰν κεφάλαια δικαίων

αὐτί ἀδίκων) γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ κατάργησις τῶν ἀντικειμε-
αὐκῶν φραγμῶν στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ θέσπιση τῆς
ἀεοφάνειας τῶν ἀντικειμενικῶν εὐκαιριῶν ;

Ἦ Πρῶτ' ἀπ' ὅλα πρέπει νὰ τονίσω, ὅτι ἡ ἀπότομη ἀνατροπὴ ἐ-
στὶν ὁλόκληρου κοινωνικοῦ συστήματος δὲ σημαίνει διόλου καὶ
τὴν αὐτόματη, ἀπότομη καὶ εὐκολώτερη γένεσις τῶν θετικῶν ἀγα-
θῶν, ποὺ εἶναι ταγμένα νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἰσότητά ἀντικειμε-
νεκῶν εὐκαιριῶν γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἱστορία παρμένη
λως τεχνικὴ χρειάζεται χρόνο. Στὸ τεχνικὸ τῆς μέρος μοιάζει ἡ
ἱστορία πέρα γιὰ πέρα μὲ τὴ φύση. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ καθαυτὸ
«ἱστορικὸ» στὴν ἱστορία δὲν εἶναι τὸ τεχνικὸ μέρος τῆς. Πάντως ὑπάρ-
χει βέβαια καὶ αὐτὸ καὶ μάλιστα σ' αὐτὸ ἀκριβῶς ἀνήκει κάθε πο-
λιτικὸς θεσμός, κάθε σύστημα, κάθε ὀργάνωσις. Ἡ ἀπότομη ἀνα-
τροπὴ ὅλων τῶν θεσμῶν δὲ σημαίνει διόλου καὶ τὴν ξαφνικὴ καὶ
ἀστραπιαία ἀφίξη ὅλων τῶν ἀγαθῶν, ποὺ ἀναμένουμε ἀπὸ τὴν τέ-
τοια ἀνατροπὴ. Οἱ παλαιοὶ θεσμοὶ πρέπει ν' ἀντικατασταθοῦν μὲ
νέους γιὰ νὰ πραγματοποιηθοῦν τ' ἀναμενόμενα ἀγαθὰ. Τοὺς
νέους ὅμως θεσμοὺς δὲν τοὺς ἔχουμε ὅλους στὴν τσέπη μας. Καὶ
πάλι πρέπει νὰ δοκιμάσουμε διάφορους θεσμοὺς ὡς ποὺ νὰ βροῦ-
με τοὺς σχετικὰ καταλληλότερους γιὰ τὴν ἀντικατάστασις τῶν πα-
λαιῶν. Ὁ Μαρξισμὸς ὡς τὰ 1917 εἶχε ὑπερτιμῆσει τὴ θεωρίαν καὶ
νόμιζε ὅτι ὅλα τὰ εἶχε ἔτοιμα. Ἀφοῦ ὅμως πραγματοποίησε στὴ
Ρωσσίαν στὰ 1917 τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀνατροπὴν, καὶ ἐθέσπισε βιαστι-
κὰ ὅ,τι ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἀντικατάστασις τῶν παλαιῶν θε-
σμῶν βρέθηκε ἀπὸ τότε ὡς τώρα πολλὰς φορές (καὶ οὐσιαστικὰ
κάθε μέρα) στὴν ἀνάγκη ν' ἀνατρέπει ὁ,τι ὁ ἴδιος ἐθέσπιζε. Καὶ
τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα εἶναι τὸ ἑξῆς : ἐνῶ στὸ σοσιαλιστικὰ μεταρ-
ρυθμιζόμενον ἀστικὸ καθεστῶς ἔγιναν χωρὶς καμιά αἱματοχυσίαν
καὶ τραγωδίαν κάμποσες οὐσιώδεις ἀλλαγές, στὴ Σοβιετικὴ Ρωσ-
σίαν ὄχι μόνον ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1917, ἀλλὰ καὶ κάμποσες ἄλλες
ἀλλαγές—ἀλλαγές, ποὺ κατέργησαν ἐν ὀνόματι τοῦ κομμουνι-
σμοῦ προηγούμενους «κομμουνιστικοὺς» ἐπίσης θεσμοὺς — στοίχι-
σαν αἱματοχυσίαν καὶ τραγωδίας. Ἡ ἀπότομη καὶ βίαιη ἀνατροπὴ
ὄχι μόνον δὲν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ξαφνικὴ καὶ ὀριστικὴ θεμε-
λίωσις ἐνὸς νέου συστήματος, ἀλλὰ κληροδοτεῖ καὶ στὸ ὀπωσδή-
ποτε ἐπίσης ἐξελικτικὰ διαμορφούμενον νέον σύστημα τὴν κατάρα
τῆς βίας, δηλαδὴ τὴν κατάρα τοῦ νὰ μὴ γίνεται πιά καὶ σ' αὐτὸ
ἀκόμα τὸ πλαίσιο τοῦ καινούργιου συστήματος, οὔτε ἡ πιὸ παρα-
μικρὴ ἀλλαγὴ καὶ ἀναπροσαρμογὴ χωρὶς τραγωδίας, ὀδύνας καὶ
αἱματηρὲς ἀντιδράσεις. Οὔτε λοιπὸν στὸ τέρμα φθάνουμε μὲ τὸ
πῆδημα, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ βήματα, ποὺ γίνονται ὕστερα ἀπὸ
τὸ πῆδημα, ἔχουν τὴν τραγικότητα καὶ τὴν ἀνωμαλία πηδήμα-
τος. Γιὰ χατῆρι μιᾶς αὐταπάτης—τῆς αὐταπάτης, ποὺ μᾶς κάνει
νὰ πιστεύουμε, ὅτι μέσα σὲ μιὰ μέρα μπορεῖ νὰ λείψουν ὅλες οἱ

ἀδικίες καὶ νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ στὸν κόσμον ἡ δικαιοσύνη—παίζουμε μὲ τὴν ἱστορία σὰν ἀνεύθυνα παιδιὰ, ποδοπατώντας τὴν καὶ χοροπηδώντας ἐπάνω της.

Ἡ ἱστορία ἀπαιτεῖ νὰ τὴν ἀντικρύζουμε καὶ νὰ καταπιανόμαστε μαζί της μὲ περισσότερο δέος καὶ μὲ κάποια συστολή. Νομίζοντας, ὅτι τὰ ξέρουμε ὅλα, προεξοφλώντας μὲ τὴν αὐτοπεποίθηση τοῦ οὐσιαστικὰ ἀμόρφωτου τὴν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας, θεωρώντας τὰ «γνωστά» ποῦ μᾶς ἀποκάλυψε ἡ δῆθεν θετικὴ ἐπιστήμη τοῦ Μαρξισμού, σὰν περισσότερα ἀπὸ τ' ἀγνωστα στοιχεῖα τῆς ζωῆς, καὶ μάλιστα σὰν τὸ κλειδί γιὰ τὸ πᾶν, ἀποφασίζουμε καὶ ζητᾶμε μ' ἓνα πῆδημα ἀνατρεπτικὸ νὰ πραγματοποιήσουμε σὴ μ ε ρ α, ὅ,τι θᾶπρεπε νὰ γίνεῖ σὴ μ ε ρ α, α ὕ ρ ι ο καὶ μ ε θ α ὕ ρ ι ο, καὶ στὸ τέλος οὔτε μπορούμε νὰ ξέρουμε θετικά, ἂν ὅ,τι μηχανικὰ σὲ μιὰ στιγμή πραγματοποιήσαμε συμπίπτει μὲ ὅ,τι θᾶταν καὶ πραγματικὰ ὁ καρπὸς μιᾶς ὀργανικῆς διαδοχῆς γεγονότων, οὔτε πετυχαίνουμε τὸ τέρμα, ποῦ γιὰ νὰ τὸ πετύχουμε σὲ μιὰ μέρα, χοροπηδήσαμε πάνω στὴν ἱστορία καὶ πάνω σὲ ψυχὲς καὶ σὲ κορμὰ ἀνθρώπων!

15.— Ἄς μποῦμε μάλιστα λιγάκι καὶ στὸ περιεχόμενο τῶν μεγάλων ἀλλαγῶν, ποῦ πραγματοποιεῖ ὁ κομμουνισμὸς σὲ μιὰ μέρα μὲ μιὰ βίαιη ἀνατροπὴ καὶ ποῦ γιὰ χατῆρι τῆς ἀπότομης ἐφαρμογῆς κ' ἐπιβολῆς των δικαιολογεῖται δῆθεν ἠθικὰ ἢ ἐπ' ἀόριστον παράταση τῆς βίας, ἢ ἐπ' ἀόριστον ἀναστολὴ κάθε οὐσιαστικῆς ἱστορικῆς ζωῆς. Ὁ κομμουνισμὸς ζητάει νὰ περιέλθουν σὲ μιὰ μέρα στὴν κοινότητα ὅλες οἱ ἐξουσίες ἐπάνω σὲ ὑλικά ἀγαθὰ. Εἶναι ὅμως τάχα «ἐξουσία» ἡ ἐξουσία ἐνὸς καφετζῆ, στὸ μικρὸ μαγαζάκι του ἢ ἡ ἐξουσία τοῦ ἀγρότη στὸ μικρὸ του κτηματάκι; Κάποια ἐξουσία εἶναι βέβαια κι' αὐτὴ, μὰ ὁ κομμουνισμὸς—ὅπως εἶναι σ' ὅλα μονοκόματος, ξένος πρὸς τὴν πολὺπλοκὴ ὑφή τῆς ζωῆς, ὑπερβολικὰ καὶ μάλιστα μηχανικὰ θεωρητικός, μ' ἄλλα λόγια βαθύτατα «ἀμουσος»—δὲν ξέρει νὰ διακρίνει ἐξουσία ἀπὸ ἐξουσία. Ὅπως προεκτείνει ὁ κομμουνιστὴς τὴν ἰδέα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης ἀπὸ τὴν ἰσότητά οἰκονομικῶν εὐκαιριῶν γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἰσοπέδωση συνειδήσεων, ψυχῶν, ἠθικῶν καὶ πνευματικῶν πρωτοβουλιῶν, ἔτσι ἀκριβῶς καὶ μέσα στὸ εἰδικὸ πλαίσιο τῆς νέας οἰκονομίας εἶναι ἀνίκανος νὰ βρεῖ τὸ μέτρο, ποῦ κάνει μιὰ σωστὴ σκέψη νὰ εἶναι σωστὴ, καὶ προεκτείνει τὴν ἀπαγόρευση καὶ τὸ πνίξιμο τῆς ἀτομικῆς οἰκονομικῆς αὐτεξουσιότητος καὶ πρωτοβουλίας καὶ σ' ἐκείνους ποῦ γιὰ μόνον ἠθικὸ ἀντάλλαγμα γιὰ τοὺς καθημερινοὺς ὁμοιότυπους κόπους των ἔχουν τὴν ἀπόλυτα ἀθλαβῆ γιὰ τὸν πλησίον τους ἰδέα, ὅτι εἶναι αὐτεξούσιοι καὶ κύριοι τοῦ μαγαζιοῦ ἢ τοῦ χωραφιοῦ τους. Ὁ κομμουνισμὸς ἐμπλέξε πολὺ μὲ σχήματα ἀφηρημένα καὶ μονοκόμματα καὶ ἔφυγε μακριὰ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο. Καὶ στὸ βάθος ἡ βία,

πού ζητάει νὰ ἐφαρμόσει γιὰ τὴν ἀπότομη γένεση καὶ τὴν ἀπαρενόχλητη συντήρηση τοῦ νέου κοινωνικοῦ καθεστῶτος, παρουσιάζεται (καὶ πάλι βέβαια ἀδικαιολόγητα) σὰν ἀναπόφευκτη ὄχι τόσο γιὰ τὴν ἀπότομη κοινωνικὴ μεταρρύθμιση, πού θ' ἀφαιρέσει τὴν ἐξουσία καὶ τὴν καταδυναστευτικὴ γιὰ τοὺς πολλοὺς πρωτοβουλία ἀπὸ πέντε-δέκα οἰκονομικοὺς μεγιστᾶνες ἢ ἀπὸ ἑκατὸ καὶ διακόσιους ἰδιοκτῆτες «μέσων παραγωγῆς», ὅσο γιὰ τὴν ἀπότομη καί, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, βαθύτατα ἀδικὴ κοινωνικὴ μεταρρύθμιση, πού θ' ἀφαιρέσει ἀπὸ τὰ ἑκατομμύρια τῶν μικρῶν ἐπαγγελματιῶν καὶ μικρῶν γεωργῶν τὸ ἀνώδυνο γιὰ τὴν κοινωνία ἠθικὸ δικαίωμά τους νὰ λένε, ὅτι εἶναι κύριοι τῆς δουλειᾶς καὶ τῆς αὐλῆς τους. Ἡ ἀντίδραση τῶν μικρῶν γεωργῶν στὴ σοβιετικὴ Ρωσσία στὰ 1932 μὲ 1933—ἡ ἀντίδρασή τους στὴν ἐπιβολὴ τῆς ἀπόλυτης σοσιαλιστικῆς οἰκονομίας στὴν ὕπαιθρο — δὲ συγκρίνεται μὲ καμιάν ἀντίδραση φεουδαρχῶν καὶ τσιφλικούχων, καὶ πάντως ἐστοίχισε μιὰν ἀσκηση βίας πολὺ πιὸ σκληρῆς (καὶ μάλιστα πολὺ πιὸ προμελετημένης) καὶ ἕναν ἀριθμὸ θανάτων πολὺ μεγαλύτερο ἀπ' ὅ,τι εἶχε στοίχισι κι' αὐτὴ ἀκόμα ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1917.

Κι' ὅλα αὐτὰ μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ πληρωθεῖ ὁ λόγος τῶν προφητῶν τοῦ κομμουνισμοῦ, γιὰ νὰ ἱκανοποιηθεῖ τὸ μονοκόμματο μυαλὸ τῶν Μαρξιστῶν. Ἔτσι καταντάει νὰ ὑπηρετοῦν οἱ ἄνθρωποι τὴ θεωρία, ἀντὶ νὰ ὑπηρετεῖ ἡ θεωρία τοὺς ἀνθρώπους. Γιὰ νὰ ἰδοῦμε πόσο μακριὰ εἶναι ἡ μονοκόμματη θεωρία τοῦ Μαρξισμοῦ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. θὰ τὴν συγκρίνουμε μὲ λίγες λέξεις μὲ τὰ κριτήρια τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, πού θεσπίζει ὁ Πλάτων (χωρὶς νὰ γνωρίζει ἱστορικοὺς ὕλισμοὺς καὶ θετικὰς ἐπιστῆμες) στὴν «Πολιτεία» του. Ἡ σύγκριση αὐτὴ θ' ἀποδείξει, ὅτι ἡ δῆθεν οὐτοπία τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἀσυγκρίτως πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικότητα ἀπ' ὅ,τι εἶναι ὁ δῆθεν ρεαλισμὸς τοῦ Μαρξισμοῦ. Καὶ εἶναι πιὸ κοντὰ στὴν πραγματικότητα ὁ Πλάτων, γιατί, ἐνῶ ὁ Μαρξισμὸς εἶναι μονοκόματος καὶ ξεχνάει ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι πολὺπλευρὴ καὶ σύνθετη, ὁ Πλάτων εἶναι σύνθετο καὶ συνθετικὸ πνεῦμα καὶ ξέρει, ὅτι ἡ ζωὴ δὲν εἶνε μονοκόματη.

16.— Ἡ «Πολιτεία» τοῦ Πλάτωνος δὲν εἶναι οὐτοπία. Ἡ οὐτοπία εἶναι ὄνειρο καὶ μυθιστόρημα. Ἡ «Πολιτεία» τοῦ Πλάτωνος περιέχει ιδέες καὶ ὄχι ὄνειρα. Ἡ οὐτοπία (ὅπως τὸ λέει κ' ἡ λέξη) εἶν' ἕνας φανταστικὸς τέπος, πού δὲν ὑπάρχει, οὔτε μπορεῖ νὰ ὑπάρξει στὴ γῆ, εἶναι ἡ ἄρνηση κάθε τόπου. Ἡ «Πολιτεία» τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὁ τέπος τῶν τόπων, εἶναι ἡ σφαῖρα τοῦ ἠθικὰ ὑπεύθυνου ἱστορικοῦ πνεύματος. Οἱ βασικὲς ιδέες, πού στὴν «Πολιτεία» τοῦ Πλάτωνος ἀνάγονται σὲ ἀπόλυτα ἀντικειμενικὰ κριτήρια πολιτικῆς ἀλήθειας καὶ κοινωνικῆς εἰρήνης, ἐφαρμόζονται βέβαια ἐνδεικτικὰ σ' ἕνα παράδειγμα πολιτείας, ὅπως ἐφαρμόζονται καὶ

ἀπὸ τὸν Ρουσσὸ οἱ βασικὲς ιδέες τῆς ὀρθῆς ἀτομικῆς ἀγωγῆς σ' ἓνα παράδειγμα ἀνθρώπου, στὸν Αἰμίλιο. Μὲ τὸ νὰ εἶναι ὁμοίως ὁ Αἰμίλιος ἀνύπαρκτος καὶ γέννημα φαντασίας δὲ γίνεται καὶ τὸ ὁμώνυμο ἔργο τοῦ Ρουσσὸ ἔργο φαντασίας καὶ μυθιστόρημα. Μὲ τὸ νὰ εἶναι τὸ παράδειγμα πολιτείας, πού συγκροτεῖ ὁ Πλάτων στὴν «Πολιτεία» του, ἔργο φαντασίας, δὲ γίνεται καὶ ὁ ὑπέροχος αὐτὸς διάλογος τοῦ Πλάτωνος μυθιστόρημα καὶ οὐτοπία. Οἱ αἰῶνες παρεξήγησαν τὴν «Πολιτεία» τοῦ Πλάτωνος. Τοὺς συνέφερε νὰ τὴν παρεξηγήσουν, νὰ τὴν πάρουν γιὰ οὐτοπία, γιὰ ἓνα ἀνεύθυνο παιχνίδι φαντασίας. Δὲν τοὺς συνέφερε νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν «Πολιτεία» γιὰ τὸ πιὸ ἀντικειμενικὸ (ὅπως εἶναι στ' ἀλήθεια) κριτήριον τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς πραγματικότητος, γιὰτὶ μὲ τὸ κριτήριον αὐτὸ θάβγαине πολὺ ζημιωμένη ἡ πραγματικότητα.

Δὲ θ' ἀναλύσω ἐδῶ τὴν «Πολιτεία» τοῦ Πλάτωνος. Θ' ἀρκεσθῶ ν' ἀντλήσω μέσ' ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ιδεῶν, πού ὑπάρχουν σ' αὐτὸν τὸν μεγάλον διάλογο, δυὸ μονάχα ιδέες, πού εἶναι ἴσως οἱ πιὸ θεμελιώδεις. Ἡ μιὰ ἀπὸ τίς ιδέες αὐτὲς μᾶς λέει τὰ ἑξῆς: εἰρήνη κοινωνικὴ καὶ δικαιοσύνη κοινωνικὴ δὲν ἐξασφαλίζεται μὲ τὴ μηχανικὴ ἰσότητα, ἐξασφαλίζεται μόνο μὲ τὴν ποιοτικὴ ἰσότητα. Δὲ θὰ λείψει στὴν κοινωνία ἡ ἀδικία καὶ ἐπανάσταση μὲ τὸ νὰ κάνουν ὅλοι τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸ νὰ ζοῦν ὅλοι μὲ τὸν ἴδιον τρόπο, ἀλλὰ τὰ κακὰ θὰ λείψουν ἂν ὁ καθένας—εἴτε εἶναι τὸ παιδί ἑνὸς ἄρχοντα, εἴτε τὸ παιδί τοῦ τελευταίου τῶν ἀνθρώπων—πάρει στὴν κοινωνία καὶ στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία τὴ θέση, πού ταιριάζει στὴ φύση του. Ὁ καθένας πρέπει νὰ τιμᾶται ὅσο ἀρμόζει στὴ φύση του. κ' ἡ ἀτομικὴ φύσις τοῦ καθενὸς πρέπει ἀσχετὰ ἀπὸ τὴν κατὰγωγὴν του κ' ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν θέσιν τῶν γονέων του νὰ εἶναι τὸ μόνο κριτήριον, πού θὰ χρησιμοποιήσῃ ἡ πολιτικὴ κοινότης γιὰ νὰ τοῦ δώσει τὴν ἀντίστοιχὴν στὴ φύσιν του ἀγωγὴν καὶ κοινωνικὴ ἀποστολήν. Ἡ τεχνικὴ τῆς ἐπιλογῆς, ὅπως τὴν βλέπει ὁ Πλάτων στὸ ἐξωϊστορικὸ σχῆμα πολιτείας, πού κατάρτισε ἐνδεικτικὰ γιὰ νὰ κάνει ἐποπτικὰ συλληπτικὰ στὰ μάτια μας τὴν ἐφαρμογὴ τῶν ιδεῶν του, δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἄμεσα. Ὁ Πλάτων ἄλλωστε ἐφαρμόζει τίς ιδέες του σ' ἓνα ἀπόλυτον σχῆμα πολιτείας κ' ἔτσι ὄχι μόνο οἱ ιδέες του, ἀλλὰ καὶ τὸ σχῆμα, πού ἐπάνω του γίνεται ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ιδεῶν, γίνεται κι' αὐτὸ «ιδέα». Ἐδῶ μᾶς φθάνει ἡ διαπίστωση τοῦ γεγονότος, ὅτι ἡ ιδέα τοῦ Πλάτωνος, πού ἀναπτύξαμε παραπάνω, εἶναι σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀτομικῆς τύχης τοῦ ἀνθρώπου μέσ' στὴν κοινωνία ἢ μόνον ἡ ιδέα, πού ἀνταποκρίνεται στὴν ἐπιταγὴ τοῦ πνεύματος καὶ ἐπομένως τῆς ἱστορίας.

Τὸ ἀστικὸν καθεστῶς ἐνόμιζε (ἢ ἔκανε πῶς ἐνόμιζε) ὅτι αὐτόματα μέσ' στὴ φιλελεύθερον οἰκονομία, δηλαδὴ μέσα στὴ δῆθεν ἐλεύθερον οἰκονομία, θὰ γινόταν ἡ σωστὴ καὶ ἀπὸ τὴ φύσιν τοῦ καθενὸς

ὕπαγορευμένη τοποθέτηση τοῦ ἀνθρώπου στὴν κοινωνία. Τὸ λάθος ἢ τὸ ψεῦδος ἦταν μεγάλο. Ὁ κομμουνισμὸς εἶδε τὸ λάθος καὶ μάλιστα τὸ παράκανε, ὀνομάζοντάς το ψεῦδος, ἐνῶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι στὴ συνείδηση πολλῶν ιδεολόγων αὐτοματιστῶν ἦταν ἓνα ἀφελέστατο ἅγιο λάθος. Πάντως ἡ ἰδέα εἶναι σωστή—δηλαδή εἶναι ἡ μόνη, ποὺ ἀνταποκρίνεται στὸ πνεῦμα καὶ στὴν ἠθική—καὶ ὁ Πλάτων εἶναι ὁ πρῶτος, ποὺ ὄχι μόνο ἄδραξε τὴν ἰδέα αὐτή, ἀλλὰ καὶ κατάλαθε, ὅτι μόνο ἡ Πολιτεία—δηλαδή ἡ διευθυνόμενη ἱστορία—καὶ ὄχι ὁ κοινωνικὸς αὐτοματισμὸς μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσει τὴν τοποθέτηση τοῦ κάθε ἀνθρώπου στὴν κοινωνικὴ θέση ἐκείνη, ποὺ ταιριάζει στὴ φύση του. Μ' ἄλλα λόγια: ὅλοι οἱ ἀντικειμενικοὶ (οἰκονομικοὶ καὶ ἄλλοι) φραγμοὶ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ λείψουν, κ' ἔτσι, ἂν δὲν εἶναι δυνατόν ἢ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ βοηθήσει ἡ πολιτικὴ κοινότητα καὶ θετικὰ τὸν κάθε ἀνθρώπο στὴν ἐκλογή τοῦ φυσικοῦ του δρόμου, μπορεῖ ὡστόσο κάλλιστα νὰ βοηθήσει ἀρνητικὰ, καταλύοντας τὰ μορφωτικὰ καὶ σταδιοδρομικὰ προνόμια, ποὺ ὀφείλονται στὴν τύχη καὶ στὸ χρῆμα, δηλαδή ἰσοπεδώνοντας πέρα γιὰ πέρα τις «εὐκαιρίες» γιὰ τὴ μόρφωση καὶ γιὰ τὴν κοινωνικὴ τοποθέτηση ὅλων μέσα στὴ ζωὴ.

Ὡς τὸ σημεῖο τοῦτο ὁ κομμουνισμὸς δὲν ἔχει ἀντίρρηση καὶ μάλιστα οὔτε ὁ ἀνιδιοτελής ιδεολόγος τοῦ ἀστικοῦ καθεστῶτος (δηλαδή ἐκεῖνος, ποὺ θεωρητικολογοῦσε εὐσυνείδητα ἐδῶ καὶ διακόσια ἢ ἑκατὸ χρόνια καὶ ποὺ, ἂν ἀνασταινόταν σήμερα, θ' ἀναγνώριζε, ὅτι εἶχε ἐμπιστευθεῖ ἄτοπα τὴν ὁμορφὴ ἰδέα του στὰ χέρια τοῦ οἰκονομικοῦ αὐτοματισμοῦ) οὔτε αὐτὸς δὲ θ' ἄπρεπε ν' ἔχει ἀντίρρηση. Ἄς πᾶμε ὅμως τώρα καὶ στὴ δεύτερη μεγάλη ἰδέα τοῦ Πλάτωνος, σ' ἐκείνη, ποὺ αὐτὴ πιά ὄχι μόνο πρῶτος τὴ διακήρυξε, μὰ καὶ πρῶτος καὶ τελευταῖος τὴν ἐνίωσε καὶ τὴν ὑποστήριξε. Ἡ δεύτερη ἰδέα τοῦ Πλάτωνος, ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, δὲν ἀφορᾷ τὴν ἐπιλογή τῶν ἀξίων καὶ γενικὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ καθενὸς μέσα στὴν κοινωνία, παρά ἀφορᾷ τὴν ἴδια τὴ μορφή καὶ λειτουργία τῆς βασισμένης πάνω στὴ δίκαιη ἐπιλογή κοινωνίας. Τis ἀντικειμενικὲς δυνατότητες καὶ εὐκαιρίες τῆς ἀγωγῆς καὶ ζωῆς μας μονάχα ἢ κομμουνιστικὴ λύση μπορεῖ νὰ τις ἐξασφαλίσει μὲ τρόπο δίκαιο καὶ σύμφωνο μὲ τις ἐπιταγὲς καὶ ἀνάγκες τοῦ πνεύματος. Μονάχα ἢ ἀπόλυτη ἰσότητά εὐκαιριῶν καὶ ἀντικειμενικῶν δυνατοτήτων ἐξασφαλίζει τὴν ὀργανικὴ καὶ ποιοτικὴ ἀνισότητά, ποὺ ζητάει ἡ φύση, τὸν καταμερισμὸ τῶν ἔργων, ποὺ ἀνταποκρίνεται στὸ συμφέρον τῆς ἱστορίας, τὴν πραγματικὴ ἀνάδειξη τῶν ἀξίων, τῶν ἐσωτερικὰ (πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ) ἐλεύθερων ἀνθρώπων μέσ' ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς μάζας. Πρέπει ὅμως τάχα νᾶναι κομμουνιστικὴ κ' ἡ λειτουργία τῆς κοινωνίας ἐκείνης, ποὺ ἡ ἱεραρχικὴ συγκρότησή της θὰ πηγάζει ἀπὸ τὴ σωστὴ καὶ δίκαιη ἐπιλογή; Ἡ ἰδέα τοῦ Πλάτωνος γιὰ τὴν λει-

γία τῆς τέτοιας κοινωνίας δὲν εἶναι κομμουνιστική. Ὁ Πλάτων δὲ σχηματικοποιεῖ ἀφύσικα, ὅπως ὁ δῆθεν ρεαλιστικὸς Μαρξίς, τὶς ψυχικὲς ἀνάγκες καὶ χαρὲς τῶν ἀνθρώπων. Ὁ καθένας βέβαια πρέπει νὰ ἀναλάβει τὸ ἔργο, ποῦ ἀπὸ τὴ φύση του τάχθηκε νὰ ἐκτελέσει. Ἀνάλογο μὲ τὴ φύση του πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὸ ἔργο του, ἀνάλογο πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ κοινωνικὴ του θέση καὶ ἀποστολή. Μὰ καὶ ἀνάλογο μὲ τὴν ἀντίστοιχη στὴ φύση του κοινωνικὴ του θέση καὶ ἀποστολή πρέπει νὰ εἶναι καὶ ἡ μορφή τῆς ζωῆς του, ἀνάλογες πρέπει νὰ εἶναι μὲ ἄλλα λόγια καὶ οἱ οἰκονομικὲς ἢ ἄλλες ἀμοιβὲς καὶ χαρὲς του. Κ' εἰὼ ὁ καθένας θὰ περίμενε νὰ μᾶς πεῖ ὁ Πλάτων, ὅτι ἡ εὐζωία οἱ οἰκονομικὲς ἀμοιβὲς καὶ οἱ ὑλικὲς ἀπολαύσεις ἐκείνων, ποῦ κατέχουν τὶς ἀνώτερες καὶ πρὸ ὑπεύθυνες θέσεις στὴν κοινωνία, πρέπει νὰ εἶναι μεγαλύτερες ἀπὸ τὶς ἀμοιβὲς καὶ ἀπολαύσεις τῶν ἄλλων, ἢ ἀπάντηση, ποῦ μᾶς δίνει ὁ μέγας φιλόσοφος, εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἀντίθεση. Καὶ δὲν παραδοξολογεῖ διόλου ὁ Πλάτων, ἀλλὰ θρῖσκεται στὴν πραγματικότητα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου πολὺ πλησιέστερα ἀπ' ὅ,τι βρίσκονται ὅλοι ὅσοι ὡς τὰ τώρα ἀντιμετώπισαν τὸ πρόβλημα.

Οὐσιαστικὰ καὶ ὁ κομμουνισμὸς ἀκολουθεῖ πιστὰ τὰ ἠθικὰ καὶ ψυχολογικὰ κριτήρια τοῦ κεφαλαιοκρατικοῦ καθεστῶτος, καὶ, ἂν κατάργησε τὸ ἐλεύθερο ἰδιωτικὸ κέρδος τοῦ ἐπιχειρηματία, ἐθέσπισε ὡστόσο στὴ θέση του τὸν σχετικὰ μὲ τὸ ἡμερομίσθιο τοῦ ἐργάτη ἀσυγκρίτως μεγαλύτερο μισθὸ τοῦ διευθυντῆ ἑνὸς ἐργοστασίου. Ὁ κομμουνισμὸς ἐπιβάλλει τὸν «κομμουνισμὸ» οὐσιαστικὰ μόνον εἰς βάρος τοῦ ἴδιου τοῦ «προλετάρου», κάνοντας μάλιστα προλετάριο καὶ ἐκεῖνον, ποῦ στὸ ἀστικὸ καθεστῶς δὲν εἶναι καὶ πέρα γιὰ πέρα προλετάριος, κάνοντας δηλαδὴ προλετάριο καὶ τὸν μικροεπιχειρηματία, καθὼς καὶ τὸν μικροϊδιοκτήτη γεωργό. Ἄντὶ νὰ κάνει καὶ τὸ βιομηχανικὸ ἐργάτη κατὰ τὴν μικροϊδιοκτήτη, κάνει τὸ ἀντίθετο, προσαρμόζοντας ὅλους (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ταγμένους σὲ διοίκηση) στὴ χειρότερη καὶ κατώτερη βαθμίδα τῆς «ἀστικῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας». Ἡ ἰδέα τοῦ Πλάτωνος, ὅπως τὴ διατύπωνει εἰδικώτερα καὶ ὅπως τὴν ἐφαρμόζει τεχνικὰ ὁ φιλόσοφος στὸ ἐξωϊστορικὸ σχῆμα τῆς πολιτείας του, μπορεῖ νὰ εἶναι βέβαια ἀπραγματοποίητη, μὰ ἂν τὴν ἐξετάσουμε εὐρύτερα καὶ τὴ συλλάβουμε ἀσχετὰ ἀπὸ τὴν εἰδικὴ διατύπωσή της εἶναι ἡ μόνη ποῦ ἀνταποκρίνεται στὴν ἠθικὴ, πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ πραγματικότητα τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Πλάτων μᾶς λέει, ὅτι ἡ τάξη τῶν ἀρχόντων καὶ φυλάκων τῆς κοινωνίας (καὶ πρόκειται φυσικὰ γιὰ μιὰ τάξη ἀνθρώπων, ποῦ ἡ ἐπιλογή τους θὰ γίνεται μὲ κριτήριον τὴν καθαρὰ προσωπικὴ ἀξία τους) θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ μόνη, ποῦ θὰ διάγει τὸ βίον τῆς κομμουνιστικῆς, μακριὰ ἀπὸ κάθε ὑλικὸ κέρδος καὶ μέσα σ' ἕνα πλαίσιο μεγάλης ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς λιτότητας. Τί ἀνάγκη ἔχει ἡ τάξη αὐτὴ ἀπὸ ὑλικὰ ἀγαθὰ καὶ κέρδη; Τὸ κέρδος ὑπάρχει μέσα

της, ή άμοιβή είναι ήθική, ή άποστολή εκείνων, που έχουν την πνευματική ή πολιτική ή οικονομική ή πολεμική ήγεσία, είναι ή ίδια ένα μεγάλο κέρδος, μια βαθιά ικανοποίηση.

Ο Πλάτων λέει, ότι όσοι είναι άξιοι να διευθύνουν έχουν στην ψυχή τους κάτι τὸ θεῖο κ' ἔτσι δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀπ' ὅσα εἶναι ἀνθρώπινα. Τὸ θεῖο μέταλλο μιάνεται, ὅταν ἀνακατεύεται μὲ τὸ ἀνθρώπινο. Κ' ἔχει τάχα ἄδικο ὁ Πλάτων; "Ὀχι, δὲν ἔχει. Ποιὸς ποιητῆς δημιουργεῖ τὸ ἔργο του γιὰ νὰ γίνει πλούσιος; Ποιὸς ἀληθινὸς πολιτικὸς ἡγέτης ἐμόχθησε, κατανάλωσε τὴ ζωὴ του στὸ ἔργο του καὶ θυσιάστηκε γιὰ τὸ λαό του, ξεκινώντας ἀπὸ σκοπιμότητες ἀτομικὰ, οικονομικὰ; "Αν ὁ ἡγέτης τῆς οικονομικῆς ἐθνικῆς ζωῆς (ὁ τραπεζίτης, ὁ βιομήχανος) ἐνσαρκώνει τὴν ἀντίθετη περίπτωση, αὐτὸ δὲν εἶναι ἰκανὸ νὰ διαψεύσει τὸ γενικὸ νόμο τοῦ Πλάτωνος, πού εἶναι ἕνος νόμος φυσικώτερος κι' ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς, ἀλλὰ δείχνει μονάχα καθαρὰ καὶ ξάστερα, ὅτι ἐνῶ ποιητῆς καὶ ἐφευρέτης καὶ πολιτικὸς ἡγέτης (ὁ τρίτος μονάχα κατὰ κανόνα καὶ ὄχι πάντα) εἶναι στὴν κοινωνία ὅποιος εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του ἄξιος νὰ ἡγηθεῖ πνευματικὰ καὶ πολιτικὰ, ἡγέτες τῆς οικονομικῆς ζωῆς — ἡγέτες, πού στὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνος δὲν ἦταν ἡγέτες πνευματικοί, μὰ πού σήμερα θάπρεπε νὰ βρίσκουν ἐπίσης μέσα τους καὶ μόνο μέσα τους τὸ κέρδος καὶ τὴ χαρὰ τους — γίνονται κατὰ κανόνα ὅσοι διαλέχτηκαν ἀπὸ τὴν τύχη, ὅσοι ἔδειξαν μιὰ μονάχα τεχνικὴ ἐπιτηδειότητα, ὅσοι ἀδιαφόρησαν γιὰ τὰ μέσα πού ἔθεσαν σ' ἐφαρμογή, ὅσοι γεννήθηκαν πλούσιοι, ὅσοι θεώρησαν τὴν ἀποστολή τους ἰδιωτικὴ καὶ ὄχι δημόσια, ὅσοι μ' ἄλλα λόγια δὲν ἦταν ἄξιοι ν' ἀναλάβουν μὲ μιὰν ὑπερατομικὴ ἱστορικὴ συνείδηση τὴν ἡγεσία τῆς οικονομικῆς ζωῆς. Σὲ μιὰ κοινωνία τέτοια ὅπου κ' ἡ ἀνάδειξη τῶν οικονομικῶν ἡγετῶν θὰ γίνεται μὲ τὴν ἴδια ἢ περὶ που μὲ τὴν ἴδια ἐκείνη φυσικὴ ἐπιλογή, πού λειτουργεῖ αὐτόματα στὴν ἀνάδειξη ἑνὸς ἐφευρέτη καὶ καλλιτέχνη ἢ πού λειτουργεῖ σχεδὸν αὐτόματα, δηλαδὴ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ συχνότατα ἀλάθητου λαϊκοῦ ἐνστίκτου· στὴν ἐλεύθερη ἀνάδειξη ἑνὸς πολιτικοῦ ἡγέτη, σὲ μιὰ κοινωνία τέτοια, ὅπου μὲ τὴν κατάλυση τῶν ἀντικειμενικῶν στημένων φραγμῶν ἢ προνομίων θὰ ἐξασφαλισθεῖ κατὰ κανόνα ἡ ἀνάδειξη τῶν ἄξιων σὲ κάθε κοινωνικὴ βαθμίδα καὶ ἀποστολή, οὔτε ὁ ἡγέτης τῆς οικονομικῆς ζωῆς δὲ θάχει ἀνάγκη νὰ κινηθεῖ στὸ ἱστορικὰ καὶ ἠθικὰ ὑπεύθυνο καὶ δημόσιο ἔργο του ἀπὸ ταπεινὲς ὕλικες φιλοδοξίες. Κίνητρό του θὰ εἶναι τὸ ἴδιο, πού κινεῖ καὶ τὸν πολιτικὸ ἢ τὸν ἄξιο δημόσιο ὑπάλληλο στὸ ἔργο του, Χ α ρ ι ἄ του θ ἄ ν α ι ἢ ἀ π ο σ τ ο λ ῆ τ ο υ. Ἀμοιβὴ του θάναι τὸ δημιουργημά του ἢ ἔστω ἡ κοινωνικὴ ἀναγνώριση τοῦ κοινωνικὰ ὠφέλιμου ἔργου του. Καὶ φυσικὰ, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τρώει μέλινα ζωμὸ καὶ νὰ μὴν ἔχει καμιάν ὕλικὴ ἀνεση, ὅπως τὸ ζητάει ὁ Πλάτων γιὰ τὴν τάξη τῶν ἡγετῶν, συγκροτώντας τεχνικὰ τὸ πα-

πράδειγμα τῆς πολιτείας του ἀπὸ τῆ σκοπιὰ τῆς αἰωνιότητος, ἀλλὰ
μπορεῖ πάντως κάλλιστα καὶ πρέπει ν' ἀρκιέται στὸ μισθό, πού
θα τοῦ δίνει ἡ πολιτεία.

Ὁ μισθὸς αὐτὸς —ἀν ἀρκεῖ γιὰ τὶς βασικὰ ἀνθρώπινες βιο-
τικές ἀνάγκες του καὶ ἂν τοῦ ἐξασφαλίζει καὶ ὅσα χρειάζονται γιὰ
τὴν καθαρὰ πνευματικὴ ἀνεση καὶ καλλιέργειά του—εἶναι τὸ μόνο
ὕλικὸ ἀγαθό, πού χρειάζεται ὅποιος, διοικώντας καὶ ἔχοντας τὴν
ἠθικὴ ἱκανοποίησι ὅτι ἐκτελεῖ ἔργα πρωτοβουλίας καὶ δημόσιας
ἀκτινοβολίας, μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ βρῖσκει μέσα του τὸ λόγο
τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὅποιος δὲ βρῖσκει μέσα του τὸ λόγο τοῦ ἑαυ-
τοῦ του εἶναι ἀνάξιος καὶ ἀκατάλληλος (ὅσηδήποτε εὐφυΐα κι'
ἂν διαθέτει) νὰ κατέχει μιὰ θέσι ἀνώτερη στὴν κοινωνία, δὲν
εἶναι ἀξίος νὰ διακρίνεται ἀνάμεσα στοὺς πολλούς. Ὅποιος εἶ-
ναι «μάζα» καὶ ὅμως διακρίνεται, αὐτὸς φοράει μονάχα τὴ μά-
σκα τῆς προσωπικότητος, κ' ἐνῶ ἡ θέσι του εἶναι στοὺς πολλούς
ἔχει ἐξαγοράσει μὲ μονέδα κάλπικη τὴ διάκρισή του. Κάλπικη
μονέδα εἶναι κ' ἡ λεγόμενὴ εὐφυΐα. Μπορεῖ ν' ἴσται τετραπέρατος
καὶ ὅμως νὰ μὴν εἴσαι προσωπικότητα. Ἡ προσωπικότητα εἶναι
ἡ συνισταμένη τῆς ἀνιδιοτέλειας καὶ ἐπομένως τῆς ἀντικειμενικῆς
καθαρότητος ἠθους καὶ πνεύματος.

Ἄς ἔρθουμε ὅμως τώρα σ' ἐκείνους, πού δὲ διακρίνονται
μέσ' στὴν κοινωνία, ἀλλὰ πού μένουν καὶ πού τοὺς ταιριάζει νὰ
μείνουν στὸ πλῆθος τῶν πολλῶν. Τί θα γίνουν αὐτοί; Τί θα γίνουν
οἱ ἄνθρωποι, πού οὔτε ἡ θέσι τους μέσ' στὸν κοινωνικὸ ὀργανι-
σμὸ δὲ γνωρίζει καμιὰ διάκρισι, οὔτε ὁ ἑαυτὸς τους δὲν ἔχει
τὸν πνευματικὸ του νόμο μέσα του (ἢ τὸν ἔχει σ' ἓνα βαθμὸ μι-
κρὸ καὶ ἀνίκανο ν' ἀποτελέσει συνειδητὰ τὸ λόγο τοῦ ἑαυτοῦ
τους); Πρέπει τάχα νὰ ζοῦν καὶ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ μακριὰ ἀπὸ
κάθε ὕλικὸ κίνητρο ζωῆς; Ὅποιος δὲ βρῖσκει μέσα του τὸ Θεό
του, θα τὸν ζητήσει καὶ πρέπει ν' ἄχει τὴν εὐκαιρία νὰ τὸν βρεῖ
(χωρὶς ὅμως ἡ εὐκαιρία αὐτὴ νὰ τοῦ παρέχεται πιὸ πέρα ἀπὸ ἕ-
να ὄριο μικροαστικῆς οἰκονομικῆς αὐτοτέλειας καὶ κερδοσκοπί-
ας) ἔξω ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του. Ὅποιος δὲ βρῖσκει μέσα του τὸ Θεό
του, θα τὸν ζητήσει καὶ πρέπει ν' ἄχει τὴν εὐκαιρία νὰ τὸν βρεῖ
στὸ εἰκόνισμα τῆς ἐκκλησίας, πρέπει ν' ἄχει τὴν εὐκαιρία νὰ τὸν
βρεῖ στὴν ἠθικὴ ἱκανοποίησι, πού προκαλεῖται ἀπὸ τὴν κτήσι καὶ
ἀπὸ τὴν ἐλπίδα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ ἀγαθῶν ἐξωτερικῶν (ὕ-
λικῶν). Μὲ τὴ διαφορετικὴ ἀντιμετώπιση καὶ ἐκτίμησι τῶν ἀ-
ναγκῶν καὶ τῆς χαρᾶς τῶν ἀνθρώπων δείχτηκε ὁ Πλάτων ὄχι
μόνο ψυχολογικὰ ρεαλιστικώτερος ἀπὸ τὴ δῆθεν θετικὴ ἐπιστή-
μη τοῦ Μαρξισμοῦ, ἀλλὰ δείχτηκε καὶ δικαιότερος ἀπὸ τὸν Μαρ-
ξισμό.

Ὅσοι στὴν κοινωνία διευθύνουν, πρέπει νὰ θρέφονται προ-
πάντων ἀπὸ τὴ χσρά τοῦ ὑπερατομικοῦ χρέους, πού μὲ μιὰ δημό-

σια ιστορική εὐθύνη ἐκτελοῦν. "Ὅσοι ἀντίθετα δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ διευθύνουν, πρέπει νὰ θρέφονται προπάντων ἀπὸ τὴν χαρὰ τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς. Ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴν φρασεολογία τοῦ Πλάτωνος (καὶ ζέφυγα φυσικά καὶ σ' ὄλα, ὅσα εἶπα παραπάνω) ξεκινώντας μάλιστα μονάχα ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ πνεύματός του καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν πρόσοψη, μπορούμε νὰ ποῦμε τὰ ἑξῆς: ὅσο πῶ γενικὸ καὶ δημόσιο καὶ ἐπομένως ὅσο πῶ ἱστορικὸ εἶναι τὸ ἔργο σου στὴν κοινωνία, τόσο μεγαλύτερη πρέπει νὰναι ἡ οὐσιαστικὰ ἐλεύθερη προσωπικότητά σου, ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ πρωτοβουλία σου, ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἀμοιβή σου.

Κι' ἀντίθετα: ὅσο λιγώτερο δημόσιο καὶ ὅσο πῶ περιορισμένο καὶ πῶ ὁμοίτυπο μὲ τὸ ἔργο τῶν ἄλλων εἶναι τὸ ἔργο σου, τόσο πῶ ἐλεύθερη πρέπει νὰναι ἡ καθαρὰ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία σου, ἡ χαρὰ τῆς περιορισμένης μικρῆς ζωῆς σου. Μονάχα ἔτσι μπορῶ ν' ἀντισταθμίσω τὰ περιορισμένα δημόσια δικαιώματα τῆς μάζας, μονάχα ἔτσι—δηλαδή μὲ τὸ ν' ἀφήσω στὴ μάζα εἶνα πλαίσιο ἀκίνδυνης γιὰ τὴν κοινωνικὴ τάξη καὶ εἰρήνη ἰδιωτικῆς (ὄλικῆς) πρωτοβουλίας—μπορῶ ν' ἀντισταθμίσω τὴν περιορισμένη δημόσια ἐλευθερία τῆς μάζας, μιὰν ἐλευθερία ἄλλωστε, πὺ ὅπως εἶδαμε, δὲν ἔχει ἄλλο ἠθικὸ λόγο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιτρέπει τὴν προβολὴ τοῦ ἀξίου μὲσ' ἀπὸ τὴ μάζα τῶν πολλῶν.

17.— Ξεκαθαρίζοντας μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Πλάτωνος τὸ πρόβλημα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ εἰρήνης, ὅπως τὸ ξεκαθάρισα παραπάνω δὲ βρῆκα βέβαια καὶ δὲν ἀνάπτυξα ἕναν τεχνικὰ συγκροτημένο τύπο δικαίας κοινωνίας, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι βρῆκα καὶ ὅτι ἐθέσπισα τὸ πῶ ἀντικειμενικὸ ἰδεολογικὸ κριτήριον γιὰ τὴν συγκρότηση μιᾶς δικαίας κοινωνίας ἢ καὶ γιὰ τὴν περιπτωσιακὴ ἐκτίμηση τῶν ὁποιοῦνδήποτε θεσμῶν κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς. Δὲ μπορούμε ἴσως νὰ φθάσουμε στὸ αἶτημα τοῦ Πλάτωνος καὶ νὰ δίνουμε στὸν χειρῶνακτα ἀμοιβῆς μεγαλύτερες ἀπ' ὅσες δίνουμε σ' ὅποιον εἶναι δικαστὴς ἢ γιατρὸς ἢ διευθύνει ἕνα ἐργοστάσιο. Μπορούμε ὅμως, ἀποκρούοντας τὴ μονοκόματη καὶ δογματικὴ σύλληψη τῆς κοινωνίας τοῦ κομμουνισμοῦ, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά νὰ καταργήσουμε τὴν ἀτομικὴ ἰδιοκτησία στὰ μεγάλα μέσα παραγωγῆς καὶ λίγο-λίγο σ' ὄλα τὰ μηχανικὰ μέσα παραγωγῆς, παραδίνοντας τὴ διαχείριση καὶ διεύθυνση τῶν μέσων αὐτῶν (καθὼς καὶ τῶν ἀφηρημένων παραγωγικῶν δυνάμεων· ὅπως εἶναι ἡ πίστη) σὲ ὄσους ἢ δοκιμασία τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς θὰ ἀποδείξει ἀξιους καὶ διατεθειμένους ν' ἀρκεσθοῦν σ' ἕναν ἀνάλογο μὲ τὴ θέση τους μισθό, κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά μπορούμε καλύτερα νὰ διατηρήσουμε τὴ μικροαστικὴ καὶ μικροαστικὰ γεωργικὴ οἰκονομικὴ αὐτοτέλεια, ἀφίνοντας ἔτσι (πράγμα ψυχολογικὰ σημαντικό) καὶ στὸν ὅπωςδήποτε καὶ σὲ ὁποιοδήποτε καθεστῶς ἠθικὰ συμπιεσμένο βιομηχανικὸ ἐργάτη τὴν ἐλπίδα μιᾶς

προαγωγής στη μικροαστική αυτοτέλεια. Γιατί τάχα να καταφύγω στο σύστημα τῶν «κολχόζ» ἀφοῦ με τοὺς ἀναγκαστικούς, συνεταιρισμούς, ποὺ περιορίζουν μόνο μερικά καὶ ὅσο χρειάζεται τὴν οἰκονομικὴν αὐτοτέλεια τοῦ ἀγρότη, καὶ τὴν ὀργάνωση καὶ ἐκλογίκευση τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας ἐξασφαλίζω; ἄλλὰ κ' ἓνα αἶσθημα ἰδιωτικῆς χαρᾶς ἀφίνω σ' ὅσους εἶναι ἀνίκανοι νὰ βροῦν ἄλλοῦ τὴν χαρὰ τους; Γιατί νὰ καταργήσω τὴν οἰκονομικὴν αὐτοτέλεια τοῦ μικροαστοῦ ἐπαγγελματία ἀφοῦ οὔτε τὴν ἠθικὴν ἀλληλεγγύην καὶ ἐνότητα τῆς κοινωνίας προσβάλλει ἢ ὑπαρξὴν του, ἄλλὰ καὶ κανένα ἄλλον τρόπο δὲν ἔχω γιὰ νὰ ὑποκινήσω τὸ ζῆλο του στὴν κοινωνικὰ χρήσιμη δουλιὰ του; Μὲ τὴν ἄρση τῶν ἀντικειμενικῶν φραγμῶν, ποὺ παρεμποδίζουν σήμερα τὴν ἰσότητα εὐκαιρίας γιὰ τὴν μόρφωση καὶ ἀνάπτυξη τῶν ἀνθρώπων, αἶρω βέβαια τὴν πιὸ βαθιὰ καὶ πιὸ δικαιολογημένη ἀφορμὴ κοινωνικῶν ἀναστατώσεων, διαμαρτυριῶν κ' ἐπαναστάσεων. Ὁ ἐργάτης—ξέροντας, ὅτι τὸ παιδί του, ἂν εἶναι ἡ φύση του ἄξια, θὰ βρεῖ τὸν ἄξιο δρόμο του ἀνοικτὸ—δὲ θὰ αἰσθάνεται βέβαια πιεστικὴ τὴ μοῖρα του, γιατί θὰ ζεῖ προκαταβολικὰ μέσα του τὴν χαρὰ τῆς μελλοντικῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ του. Αὐτὸ εἶναι ἀναμφισβήτητα ἔτσι καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὴν κοινωνικὴν εἰρήνην τὴν περιμένω προπάντων ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας ἐκείνην, ποὺ θὰ ἐξυπηρετήσῃ ταυτόχρονα, μαζί με τὴν κοινωνικὴν εἰρήνην, καὶ τὸν κύριον σκοπὸν τῆς ἱστορίας, τὴ φυσικὴ καὶ ἀνεμπόδιστη ἀνάδειξη τῶν ἄξιων μέσ' ἀπὸ τὴ μᾶζα τῶν πολλῶν. Πάντως δὲν πρέπει νὰ παραμελήσουμε, ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὶς ἀλήθειες αὐτές, καὶ μιὰν ἄλλην ἀλήθειαν: τὴν ἀλήθειαν, ποὺ μᾶς λέει, ὅτι ὅποιος ἐργάζεται καὶ ὑπομένει τὴ χειρωνακτικὴν μοῖραν του, κάνοντας προκαταβολικὰ δικήν του τὴν πιθανὴν καὶ ἄλλωστε ἀθέβαιον χαρὰ τῆς αὐριανῆς ζωῆς τοῦ παιδιοῦ του, θὰ ὑπομένει βέβαια κατὰ κανόνα ἀγόγγυστα καὶ δὲ θὰ διαμαρτύρεται γιὰ τὴν μοῖραν του, δὲ θάχει ὅμως καὶ κανένα κίνητρο ἰδιαίτερου ζήλου στὴ δικήν του καθημερινὴν ἐργασίαν.

Ντροπὴ εἶναι βέβαια νὰ λέμε, ὅτι ἓνας ἄνθρωπος ποὺ καὶ ἡ μόρφωση καὶ ἡ διακεκριμένη κοινωνικὴ θέση του τὸν τάζει στὴν ἐξυπηρέτηση πνευματικῶν προσωπικῶν ἀναγκῶν καὶ ὑπερατομικῶν κοινωνικῶν σκοπῶν, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὸ κίνητρο τῆς ὕλικῆς κερδοσκοπίας γιὰ νὰ πάει μπροστὰ στὴ ζωὴν του. "Ἄν σήμερα ἔχουν οἱ περισσότεροὶ ἀνάγκη ἀπὸ τὸ κίνητρο αὐτό, ποὺ οἱ ἰδεολόγοι τοῦ ἀστικοῦ καθεστώτος, δὲ ντρέπονται νὰ ὑμνοῦν καὶ νὰ ἐξαγιαζοῦν, αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ ἀποδώσουμε ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ στὸν λόγο, ποὺ ἐτόνισα πιὸ πάνω, δηλαδὴ στὸ ὅτι ἡ ἐπιλογὴ τοῦ οἰκονομικοῦ ἡγέτη (ὅπως ἄλλωστε καὶ τῶν ἐπαγγελματιῶν ἐπιστημόνων) δὲ γίνεται ὡς τὰ σήμερα ὅπως τὸ θέλουσι ὁ Θεὸς καὶ ἡ φύσις, κ' ἀπὸ τὴν ἄλλην μεριὰ στὸν λόγο, ὅτι

καὶ ὅσοι ἐπιχειρηματίες καὶ οἰκονομικοὶ ἡγέτες τυχαίνει νᾶναι καὶ οἱ φυσικὰ καὶ ἠθικὰ ἄξιοι προσαρμόζονται λίγο ἢ πολὺ στὸ παράδειγμα τῶν πολλῶν, στὴν καθιερωμένη γενικὴ ἠθικὴ (δηλαδή ἀνηθικότητα). "Ἄν ὅμως εἶναι ντροπὴ νὰ λέμε, ὅτι ὁποῖος ξεχωρίζει ὡς προσωπικότητα ἔχει ἀνάγκη—γιὰ νὰ ξεχωρίσει—ἀπὸ κίνητρα ὕλικά καὶ ἀντίθετα πρὸς τὴν ἠθικὴ ἀκριβῶς προϋπόθεση καὶ ἰδέα τῆς προσωπικότητας, δὲν εἶναι διόλου ντροπὴ νὰ παραδεχθοῦμε, ὅτι ὁποῖος δὲν ξεχωρίζει ὡς προσωπικότητα ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ὕλικά κίνητρα γιὰ νὰ κινηθεῖ μὲ μεγαλύτερο ζῆλο μέσα στὸ πλαίσιο τῆς μικρῆς ζωῆς του. Τὰ κριτήρια γιὰ τὴν ἐκτίμηση τῆς πραγματικότητας δὲ μπορεῖ νᾶναι, ὅπως νόμισε ὁ μονοκόματος Μαρξισμὸς, μονάχα τεχνικά. Πραγματικότητα δὲν εἶναι μόνο τὰ νούμερα καὶ οἱ ποσότητες, ὅπως συμβαίνει στὴν ἀνάργαν φύση, ὅπου κάθε ἀποτέλεσμα ὑπάρχει ἤδη ὀλόκληρο μηχανικὰ δοσμένο στὴν αἰτία του. Πραγματικότητα στὴν ἱστορία εἶναι καὶ οἱ ποιότητες τῶν ἀνθρώπων, οἱ ἠθικές, ψυχικές καὶ πνευματικές. Καὶ οἱ ποιότητες αὐτὲς οὔτε ἐξαρτῶνται, οὔτε ἐπιηρεάζονται πέρα γιὰ πέρα ἀπὸ μηχανικὰ προσδιορίσιμες αἰτίες, δὲν ὑπάρχουν δηλαδή δοσμένες ὀλόκληρες σὲ ἐξωτερικά—ἄς ποῦμε στατιστικά, μηχανικὰ ἢ καὶ κλινικά—δεδομένα. Ὁ Μαρξισμὸς ἐγνώρισε καὶ ἄδραξε στὴν ἱστορία καὶ στὴν κοινωνία καλύτερα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα τοὺς ἐξωιστορικοὺς ὅρους τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, δηλαδή ὅ,τι ἐξω ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπινου (καὶ ἐπομένως τοῦ καθ' αὐτὸ ἱστορικοῦ) προσδιορίζει τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Πλάτων ἐγνώρισε καὶ ἄδραξε πολὺ καλύτερα ἀπὸ τὸν Μαρξισμὸ ὅ,τι καθ' αὐτὸ ἀνθρώπινο προσδιορίζει τὸν ἄνθρωπο, ὅ,τι μέσ' στὴν ἱστορία εἶναι οὐσιαστικὰ ἀνθρώπινο καὶ ἐπομένως οὐσιαστικὰ ἱστορικό.

18.—Μποροῦμε ὅμως τάχα ν' ἀγνοήσουμε καὶ τοὺς σχεδὸν μηχανικοὺς παράγοντες στὴ ζωὴ τῆς ἱστορίας; "Ὁχι! Ἡ ὑπερβολὴ τοῦ Μαρξισμοῦ μπορεῖ νὰ βγεῖ σὲ καλὸ. Πάντως θὰ βγεῖ σὲ καλὸ, ἂν πάψει ἀπλοῦστατα, νὰ εἶναι ὑπερβολή. Ἡ ἐξέλιξη τῶν μέσων παραγωγῆς, πού τόσο φωτεινὰ καὶ σωστά τὴν ἄδραξε ὡς πρόβλημα ὁ Μάρξ, δὲν ἀφορᾷ στὸ βάθος τὴν ἱστορία—τὸ καθ' αὐτὸ ἱστορικό καὶ ἀνθρώπινο στὴν ἱστορία—, ἀφορᾷ ὅμως χωρὶς ἄλλο τοὺς σημαντικώτερους ἐξωιστορικοὺς ὅρους ἱστορικῆς (πνευματικῆς καὶ ψυχικῆς) ζωῆς, ὅρους σημαντικώτερους στὴν ἀμεση ἐπίδρασή τους κί' ἀπὸ τοὺς ὅρους τοὺς γεωγραφικοὺς. Ὁ Μαρξισμὸς βέβαια νομίζει καὶ διδάσκει, ὅτι δὲν πρόκειται μονάχα γιὰ «ὅρους», ἀλλὰ ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια τὴν πηγὴ καὶ τὴν οὐσία τῆς ἱστορίας. Δὲ θὰ συζητήσω ἐδῶ φιλοσοφικὰ τὸ μεγάλο αὐτὸ λάθος. Κάθε ἄνθρωπος ἄλλωστε, πού εἶναι μέσα του μιὰ ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ καταρτισμένη προσωπικότητα, θὰ πρεπε νὰ τὸ νιώθει μόνος του. "Ἄς ἀφίσουμε λοιπὸν τὸ λάθος κί' ἄς πᾶμε στὴν ἀλήθεια. Οἱ βασικὲς μεταρρυθμίσεις τῆς οἰ-

οικονομικής και κοινωνικής ζωής, που προκύψανε παραπάνω από την ήθικη αντιμετώπιση του προβλήματος της κοινωνικής ειρήνης και δικαιοσύνης, ανταποκρίνονται και στους αντικειμενικούς όρους της ιστορικής ζωής που έδημιούργησε ή εξέλιξε της τεχνικής και ειδικότερα των τεχνικών παραγωγικών δυνάμεων. Δεν είναι δηλαδή μόνο ήθικα άδικαιολόγητο τὸ νὰ εἶναι ὁ οἰκονομικὸς ἡγέτης, πού ἡ συνείδησή του μπορεῖ καὶ πρέπει νάναί δημόσια καὶ ἱστορική, προσανατολισμένος σὲ ὕλικά ἰδιωτικά συμφέροντα· ἀλλὰ εἶναι πιά καὶ ἀντίθετο πρὸς τίς ἀντικειμενικὲς τεχνικὲς συνθήκες τῆς οἰκονομίας τῶν ἡμερῶν μας τὸ νὰ παρουσιάζεται καὶ νὰ δρᾷ σάν κερδοσκοπὸς ἰδιώτης ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, πού ὡς ἰδιώτης (χωρὶς τὴ βοήθεια τοῦ κράτους) δὲν μπορεῖ πιά νὰ σταθεῖ στὰ πόδια του καὶ πού μὲ τὸ νὰ προσανατολίζει τὴν ἐπιχείρησή του σὲ ἰδιωτικά-ἐπιχειρηματικά κέρδη ἀποκλείει τὴ λύση τοῦ δημιουργημένου ἀπὸ τὴ μηχανοποίηση κοινωνικοῦ ἀδιεξόδου. Ἡ μηχανὴ δὲν δίνει ἐργατικὰ χέρια, ἀντὶ νὰ δίνει ἰσορροπία—γλυκύτερο ψωμί, προκαλώντας μιὰ λυτρωτικὴ μείωση τῶν ὥρων ἐργασίας. Οἱ ἐπιπόλαιοι καὶ ὕστερόβουλοι θὰ πούν, ὅτι δὲν εἶναι συμφέρον γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἐργάτη νὰ δουλεύει λίγες ὥρες στὸ ἐργοστάσιο, γιὰτὶ ἡ ἀργία εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Ὡραία ἠθικὴ εἶναι αὕτη! Ἡ ἀργία τοῦ ἐργάτη πού σακατεμένος ἀπὸ τὴν ἐργασία του πίνει νὰ πιεῖ ἕνα ποτηράκι κρασί, εἶναι μήτηρ κακίας, ἐνῶ ἡ ἀργία τῶν περισσότερων πλουσίων, πού ξαπλώνουν τὴν διαρκῶς ξεκούραστη ἢ ἀνώμαλα ταλαιπωρημένη κορμάρα τους στὶς πολυθρόνες τῆς ἀνίας, τοῦ καζίνου ἢ τοῦ καμπαρέ εἶναι μήτηρ ἀρετῶν! Γιὰ τὸ βιομηχανικὸ μάλιστα ἐργάτη μήτηρ κακίας δὲν εἶναι ἡ ὥρα τῆς σχολῆς του· ἀλλὰ ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἡ ἐργασία του, ἡ τυποποιημένη, ἡ μηχανικὴ, ἡ ἀπόλυτα ἄψυχη, ἡ ἠθικὰ ἀρνητικώτερη ἐργασία, πού ἔχει ὑπάρξει στὸν κόσμο. Καὶ τὸ ἐλάχιστο ἴχνος ἠθικῆς, διανοητικῆς καὶ αἰσθητικῆς προσωπικότητας, πού καὶ στὸν τελευταῖο ἄνθρωπο ὑπάρχει καὶ πού ἡ ἀξιοποίησή του εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἱστορικὴ ζωὴ· καὶ τὸ ἐλάχιστο ἴχνος ἀνθρώπινης οὐσίας χάνεται ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ ἐργάτη, ὅπως τὸν κατάντησε ἡ μοντέρνα βιομηχανικὴ ἐπιχείρησις. Φταίει ὅμως τάχα ἡ μηχανή; Ὁχι! Ἡ μηχανὴ ἡ ἴδια μᾶς δίνει ἀκριβῶς τὴν εὐχέρεια νὰ μειώσουμε στὸ ἐλάχιστο τὴν ἀπασχόληση τοῦ ἀνθρώπου μαζί της. Ὁ Ράινερ Μαρία Ρίλκε, σ' ἕνα θαυμάσιο σονέτο του, μᾶς λέει, ὅτι ἡ μηχανὴ θ' ἀπειλεῖ τὰ πάντα ὅσο δὲν τὴν ἀναγκάζουμε νὰ ὑπακούει σὲ μᾶς. Ἡ σκέψη τοῦ Ρίλκε εἶναι σωστὴ καὶ δὲ θᾶπρεπε νὰ παίξω μαζί της). Ἐγὼ ὅμως θὰ παίξω (γιὰτὶ τὸ παιχνίδι εἶναι ἐδῶ χρήσιμο) καὶ θὰ πῶ, ἀναποδογυρίζοντας τὸ νόημά της, ὅτι ἡ μηχανὴ θάναί κακὴ, ὅχι ὅσο δὲν

ὕπακούει ἐκείνη σὲ μᾶς, ἀλλὰ ὅσο δὲν ἐννοοῦμε νὰ ὑπακούσουμε ἐμεῖς σ' ἐκείνη. Ἡ μηχανὴ μᾶς λέει, ὅτι γιὰ νὰ δώσει τὰ ὑλικά ἀγαθὰ, ποὺ ζητᾶμε, χρειάζεται πολὺ λιγώτερη ἀνθρώπινη ἐργασία ἀπὸ τὴν ἐργασία ἐκείνη, ποὺ θάταν ἀπαραίτητη γιὰ νὰ παραχθοῦν τὰ ἴδια ἀγαθὰ χωρὶς τὴ βοήθειά της ἢ μὲ τὴ βοήθεια μιᾶς λιγώτερο τέλειας μηχανῆς. Αὐτὰ μᾶς λέει ἡ μηχανή. Καὶ τί κάνουμε ἐμεῖς; Ἀντὶ νὰ μειώσουμε τὶς ὥρες ἐργασίας, μειώνουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐργασιῶν. Ἀντὶ νὰ δώσουμε σ' ὄλους γλυκύτερο ψωμί, ἐξακολουθοῦμε νὰ δίνουμε πικρὸ σὲ μερικοὺς καὶ κόβουμε πέρα γιὰ πέρα τὸ ψωμί ἀπὸ ἄλλους.

Ἡ πρόοδος τῆς μηχανῆς—ἀν προχωρήσουμε μειώνοντας διαρκῶς περισσότερο τὶς ὥρες ἐργασίας—μπορεῖ ἀπὸ κατάρρα νὰ γίνει εὐλογία Θεοῦ, ὄχι μόνο γιὰτις μπορεῖ νὰ μειώσει στὸ ἐλάχιστο τὶς ὥρες μιᾶς ἐργασίας ἀπάνθρωπα, ἀνήθικα καὶ ἀντιπνευμαϊκὰ τυποποιημένης, ἀλλὰ καὶ γιὰτις μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει μιὰ κοινότητα σοφῆ στὴν ἀναπροσαρμογὴ τοῦ σημερινοῦ προλεταριάτου στὴ μικροαστικὴ (καὶ οἰκονομικὰ ἀνεξάρτητη) χειροτεχνικὴ ἐπιτήδευση. Μὲ τὸ νὰ συνδυασθεῖ ἡ κοινωνικὴ ἀποστολὴ τοῦ βιομηχανικοῦ ἐργάτη, ποὺ θὰ δουλεύει ἐλάχιστες ὥρες, μὲ μιὰν οἰκονομικὰ καὶ ἠθικὰ ἀνεξάρτητη βιοτεχνία, θὰ ἱκανοποιηθοῦν μάλιστα ταυτόχρονα δύο σκοποὶ: ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀξιοποίηση τοῦ ἔστω καὶ μικροῦ ποσοστοῦ ἠθικῆς, διανοητικῆς καὶ αἰσθητικῆς προσωπικότητος τοῦ σημερινοῦ ἐργάτη, μιὰ ἀξιοποίηση, ποὺ στὶς χειροτεχνικὲς συντεχνίες τοῦ Μεσαίωνα ἔκανε θαύματα. Ἡ μηχανή—ἄς τ' ἀκούσουν ὅσοι τὴ βρίζουν ἄδικα—μπορεῖ ἀκριβῶς νὰ μᾶς ἀπαλλάξει ἀπὸ τὴ μηχανοποίηση τῆς ζωῆς, ἐξασφαλίζοντας χρόνον γιὰ τὶς μὴ μηχανικὲς ἀπασχολήσεις. Αὐτὰ ὅμως προϋποθέτουν καὶ τὴ διατήρησιν ἑνὸς σοβαροῦ χώρου ἐπαγγελματικῆς αὐτοτέλειας στὴν κοινωνία τοῦ μέλλοντος, ἑνὸς χώρου, ποὺ τὸν ζητήσαμε παραπάνω, διαφωνώντας μὲ τὸν κομμουνισμό, καὶ γιὰ τὴν ἱκανοποίηση καὶ ὑποκίνηση τοῦ ζήλου τῶν κατωτέρων τάξεων. Μὰ καὶ ἄσχετα ἀπ' ὅλες αὐτὲς τὶς πιθανότητες μετατροπῆς τῆς μηχανῆς σὲ παράγοντα ταγμένο νὰ περιορίσει τὸ μηχανικὸ πολιτισμὸ δὲ μπορεῖ ὅπωςδήποτε νᾶναι στὸ μέλλον ἀνεκτὸ νὰ διώχνει ἢ μηχανὴ ἐργατικὰ χέρια, καταδικάζοντας ἑκατομμύρια ἀνθρώπους σὲ ἀνεργία. Ἀντὶ νὰ διώχνουμε ἐργάτες ἀπὸ τὰ ἐργοστάσια, πρέπει νὰ μειώσουμε τὶς ὥρες ἐργασίας. Ἄν αὐτὸ εἶναι ἀσυμβίβαστο μὲ τὸν ἰδιωτικὸ προορισμὸ τῶν βιομηχανικῶν ἐπιχειρήσεων, δηλαδὴ μὲ τὸ ἐπιχειρηματικὸ κέρδος, θὰ λείψει ἀπλοῦστα τὰ κέρδη αὐτὰ καὶ ὄχι τὸ ψωμί καὶ ἡ ζωὴ ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Ἀπὸ τὴ στιγμὴ, ποὺ ἡ οἰκονομικὴ ἐπιχείρησις ὡς θεσμὸς δὲ μπορεῖ νὰ ἐξυπηρετηθεῖ ἀπὸ τὸν ἰδιώτη ἔτσι, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζει δουλιὰ καὶ ψωμί σὲ ὅσους ἔχουν ἀνάγκη.

κη από φωμί και από δουλιά, ή έντολή για τήν έξυπνότητα του θεσμού αυτού πρέπει να μεταβιβάσθῃ ἀπό τόν ιδιώτη στό δημόσιο. Τό ίδιο περίπου δέν έγινε τάχα καί μέ τὰ μέσα συγκοινωνίας καί μέ κάθε θεσμό, πού ξέφυγε σχεδόν αυτόματα ἀπό τὰ χέρια του ιδιώτη, όταν ὁ ιδιώτης ἀποδείχθηκε ἀνεπαρκής ή καί βλαβερός;

Κανένας ὅμως λόγος δέν ὑπάρχει νά γενικεύουμε τήν ἐπιταγή μιᾶς ἀνάγκης (ὅπως τὸ κάνει ὁ Μαρξισμός) καί πέρα ἀπό τὰ ὄρια πού τήν παρουσιάζουν ὡς ἀνάγκη. Ἡ σχηματοποίηση εἶναι ἀντίθετη πρὸς τή ζωή, καί ἄν, ξεκινώντας ἀπό μιᾶ μονοκόματη καί στενοκέφαλη ἀντίληψη, τήν ἐπιχειρήσουμε, ἡ ζωή ἀντιδρά καί οἱ ἀνωμαλίες εἶναι φοβερές. Κι' ἀκόμα λιγώτερο ἔχουμε τὸ δικαίωμα νά γενικεύουμε τήν ἐπιταγή μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἀνάγκης πέρα ἀπό τὰ ὄρια της, ὅταν ἡ ἐπέκταση αὐτῆ ἔρχεται (ὅπως εἶδαμε παραπάνω) σέ ἀντίθεση χτυπητῆ πρὸς τήν ἠθική καί ψυχική πραγματικότητα τῆς ἱστορίας.

Ἄς καταλήξουμε τώρα στὰ συμπεράσματά μας. Κρατώντας τή σκέψη μας μακριά ἀπό τίς σχηματικές ὑπερβολές, πρέπει ὡστόσο νά τήν προσανατολίσουμε στήν ἀνάγκη βασικῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων. Καί ἀπό τήν ἠθική καί πνευματική σκοπιὰ τῆς ἱστορίας, ἀλλά καί ἀπό τή σκοπιὰ τῶν τεχνικῶν ἐξωιστορικῶν ὄρων καί συνθηκῶν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, κι' ἀπό τίς δυὸ αὐτές σκοπιές ἄν ἐξετάσουμε τὸ σημερινὸ πρόβλημα τῆς κοινωνίας, τῆ λύση του δέ μπορούμε νά τῆ βροῦμε παρά στήν ἄρση τῶν ἀντικειμενικῶν φραγμῶν στήν ἀνάπτυξη καί σταδιοδρομία τῶν ἀνθρώπων (πάντως σέ μιᾶν ἄρση, πού πρέπει νά γίνει γιά χατῆρι ἀκριβῶς τῆς «προσωπικότητας» καί πού ἐπομένως δέν ἐπιτρέπεται νά σημειωθεῖ παρά μόνο στό πλαίσιο τῆς ἠθικῆς καί πνευματικῆς ἐλευθερίας) καθὼς καί στή συγκρότητη μιᾶς κοινωνίας, πού στούς κόλπους της ὁ ιδιώτης μέ τὰ ὕλικα συμφέροντα καί τίς ὕλικές κερδοσκοπίες του θα περιορισθεῖ στίς κατώτερες καί πρὸ ὁμοιότυπες λειτουργίες τῆς κοινωνίας. Οἱ ἄλλες (ἠγετικές καί μισσηγετικές) λειτουργίες θά πρέπει νά ἐκτελοῦνται ἀπό τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, πού σάν προσωπικότητες ἠθικά καί πνευματικά ἀληθινές θά μπορούν κ' ἂν θά πρέπει νά ἀπαλλαγοῦν ἀκό κάθε ιδιωτικὸ ὑπολογισμό καί θά προβάλλουν σάν φορεῖς δημόσιας ἀποστολῆς. Παράξενη θά φανεῖ σέ πολλοὺς μιᾶ παρατήρηση, πού θά κάνω τώρα: Οἱ ἐννοίες τοῦ «ιδιώτη» καί τῆς «προσωπικότητας» εἶναι ἐννοίες ἀντίθετες. Ὁ ιδιώτης δέν ἔχει ἐλεύθερη τὴ συνείδησή του, ἀνήκει στή μάζα. Κάθε τι, πού εἶναι μέσα μας «ιδιωτικὸ», εἶναι ἡ φωνὴ τῆς μάζας μέσα μας· εἶναι ὅ,τι μιᾶς κάνει νά μοιάζουμε μέ τὰ πλῆθος τῶν πνευματικά καί ἠθικά ἀλύτρωτων ἀνθρώπων πού ζοῦν δούλοι τῶν παθῶν, τῶν συμφερόντων καί τῶν ὕλικῶν ἀναγκῶν. Ὅσο λιγώτερο ιδιώ-

της εἶσαι, τόσο λιγώτερο ἀνήκεις στὴ μά-
ζα. Λιγώτερο ἀπ' ὅλους εἶναι ἰδιώτης ὁ ποιητὴς καὶ ὁ πολιτι-
κὸς δημιουργὸς (φυσικὰ κι' ὁ ἅγιος, αὐτὸς ὅμως ξεπερνάει καὶ
τὴ δημοσιότητα, ξεπερνάει ἀκόμα καὶ τὴν ἱστορία). Στὴν ἐποχι-
μας ὁ ἰδιώτης πῆδησε στὸ προσκῆνιο τῆς ἱστορίας καὶ παραμέ-
ρισε—ὄχι μόνο «μεταξὺ» τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ «μέσα» σὲ κά-
θε ἀνθρώπο—τὸ δημόσιο τύπο. Ὁ ἀστὸς εἶναι μέσα του, ἀλλὰ καὶ
στὸ ντύσιμό του καὶ στὴ φάτσα του, προπάντων ἰδιώτης, ἐνῶ ὁ-
ποῖος στὸ φεουδαλικὸ καθεστῶς ἀνῆκε στὴν ἀρχουσα τάξη ἦταν
προπάντων δημόσιος τύπος (συχνὰ μάλιστα καὶ ἥρωας) ἢ ἦταν
πάντως ἄλλο τόσο δημόσιος, ὅσο καὶ ἰδιώτης. Μὲ τὸ νὰ πηδήσει
ὁ ἰδιώτης στὸ προσκῆνιο τῆς ἱστορίας πῆδησε στὸ προσκῆνιο ἡ
μάζα. Κάνουν μεγάλο λάθος οἱ ἀστοί, ὅταν νομίζουν καὶ φωνά-
ζουν μὲ ἀποτροπιασμό, ὅτι ὁ ὄχλος πῆδησε στὸ προσκῆνιο. Προ-
τοῦ ἀποτροπιασθοῦν ἀπὸ τὸ θέαμα τοῦ ξένου ὄχλου, ἔπρεπε
νὰ εἶχαν ἀποτροπιασθεῖ ἀπὸ τὴν αἴσθησιν τοῦ
ὄχλου μέσα στὸν ἴδιον ἐαυτό τους. Ποιὸς ὅμως
ἔχει τὸ «γνώθι σαυτόν»;